

Západočeská univerzita v Plzni

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

JMENNÉ TVARY ADJEKTIV V RUKOPISECH DALIMILOVY

KRONIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Veronika Bolgáčová

Učitelství pro SŠ, Obor Aj - Čj

Vedoucí práce: PhDr. *Eva Pasáčková, CSc.*

Plzeň, 2014

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

Plzeň, 14. dubna 2014

.....
vlastnoruční podpis

Mé poděkování patří PhDr. Evě Pasáčkové, CSc. za odborné vedení, trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování diplomové práce věnovala.

Obsah

Seznam zkratek.....	2
Úvod.....	3
Teoretická část.....	5
Prameny.....	5
Adjektiva ve staročestíně.....	11
Jmenná deklinace adjektiv.....	11
Složená deklinace adjektiv.....	14
Analytická část.....	16
Morfologie.....	16
Maskulina.....	16
Feminina.....	18
Neutra.....	19
Výsledek analýzy.....	21
Syntax.....	22
Úvod.....	22
Predikát.....	22
Atribut.....	30
Objekt.....	35
Doplněk.....	37
Přísllovečné určení.....	40
Podmět.....	43
Výsledek analýzy.....	43
Slovotvorba.....	44
Adjektiva deverbativní.....	45
Adjektiva desubstantivní.....	47
Adjektiva deadjektivní.....	50
Výsledky analýzy.....	52
Závěr.....	54
Seznam literatury.....	57

Seznam zkratek

V – Vídeňský rukopis

H – Hanušovy zlomky

Hr – Hradecké zlomky

C – Cambridžský rukopis

F – Františkánský rukopis

O – Olomoucký zlomek

S – Strahovský fragment

K – Klementinsko-Křižovnické zlomky

Pl – básně připsané při Pulkavově kronice v Litoměřickém rukopise

L – Lobkovický rukopis

P – Pelclův rukopis

Cr – Cerronský rukopis

Fs – Fürstenberský rukopis

Z – Zebererův rukopis

Jš – vydání Pavla Ješina

Úvod

Dalimilova kronika je významným pramenem poznání staročestiny ve 14. století. Je to dáno kromě jiného skutečností, že byla opakovaně opisována a že řadu rukopisných pramenů máme k dispozici. Proto můžeme sledovat nejen stav staročeských jazykových prostředků, ale i tendence jejich vývoje. Ve své práci se zaměříme na jeden dílčí problém: na výskyt a funkci jmenných tvarů adjektiv. Vede nás k tomu především skutečnost, že studium vývoje češtiny a v souvislosti s ním i slavistiky a staroslověnštiny ukazovalo na dynamiku této oblasti. Zatímco staroslověnština dokládá rovnocenné postavení jmenných a složených tvarů, novočeské jmenné tvary jsou v deklinaci adjektiv ojedinělé.

Zaměřili jsme se tedy na staročeská adjektiva dokládána ve jmenné formě ve všech známých textových pramenech Dalimilovy kroniky.

Položili jsme si několik otázek, na které se pokusíme najít odpovědi. Budeme zjišťovat, v jaké míře byly jmenné tvary adjektiv užívány. Zda je nahrazovaly složené tvary adjektiv nebo slova s jinou slovnědruhovou platností a v jaké míře k tomu docházelo.

V úvodu svého zkoumání jsme stanovili následující hypotézy:

Četnější zastoupení tvarů deklinace o-kmenové a a-kmenové než deklinace jo-kmenové a ja-kmenové. Ukazuje na to stav novočeštiny, která nezná jmenné tvary měkkých vzorů.

Domníváme se, že jmenné tvary adjektiv budou nejčastěji vyjadřovat význam nominativu, neboť budou mít větňčlenskou platnost jmenné části verbonominálního predikátu či atributu shodného rozvíjejícího subjekt věty. Další mluvnický význam, který bude hojně doložen, bude akuzativ. Opět je to z toho důvodu, že předpokládáme častý výskyt jmenných tvarů adjektiv v syntaktické funkci doplňku.

V syntaktické rovině očekáváme nejčastěji jmenné tvary adjektiv s větňčlenskou platností jmenné části verbonominálního predikátu a doplňku.

Dále předpokládáme, že se jmenné tvary adjektiv uplatní na rozdíl od novočeštiny i v dalších syntaktických funkcích, např. přívlastku.

Ve slovtvorné rovině očekáváme, že jmenné tvary adjektiv nebudou na rozdíl od novočeštiny omezeny na určité slovtvorné typy.

Domníváme se, že textové prameny budou dokládat ústup jmenných tvarů. Nebudou zastoupeny ve stejné míře ve všech doložených rukopisech.

Zvolili jsme následující postup řešení:

Provedli jsme analýzu všech jmenných tvarů adjektiv doložených v textových pramenech Dalimilovy kroniky.

Jmenné tvary adjektiv jsme zkoumali z morfoložického, syntaktického a slovtvorného hlediska. V morfoložické analýze jsme sledovali vyjádření všech jmenných významů, za hlavní kritérium pro další zpracování jsme stanovili jmenný rod, dále pak číslo a pád. Jmenné tvary adjektiv třídíme dále podle příslušnosti ke kmeni. V syntaktické analýze jsme se soustředili na větněčlenskou platnost jmenných tvarů adjektiv. V této souvislosti jsme sledovali také konkurenci jmenných tvarů adjektiv s dalšími možnými vyjádřeními dané syntaktické funkce. V rovině slovtvorby se prvním kritériem stala motivovanost a nemotivovanost zkoumaných adjektiv, dále pak příslušnost motivovaných adjektiv k určitým slovtvorným typům. Adjektiva jsme zařadili ke slovtvornému typu podle následujících kritérií: zajímalo nás, jakou slovnědruhovou platnost má základové slovo, čím je tvořen slovtvorný základ a kterým formantem jsou adjektiva utvářena.

Na základě provedené komplexní analýzy jazykového materiálu jsme se pokusili podle uvedených kritérií charakterizovat uplatnění jmenných tvarů adjektiv v Dalimilově kronice i postihnout proměny, které v této oblasti textové prameny Dalimilovy kroniky dokládají a které mohou ukázat na vývoj v češtině 14. století.

Zvolená metoda práce určuje i stavbu. Postupně zařazujeme kapitoly věnované výsledkům analýzy materiálu podle základních kritérií, v závěrečné kapitole shrnujeme výsledky svých zjištění.

Všechny použité zdroje, z nichž jsme vycházeli, jsou uvedeny na konci práce v seznamu užitých literatury.

Teoretická část

Prameny

Edice *Staročeské kroniky tak řečeného Dalimila*, kterou používáme jako svůj stěžejní zdroj svého jazykového materiálu, není první a zdaleka ani jedinou edicí této staročeské památky. Předcházela jí například první tištěná verze vydaná Pavlem Ješínem (*Kronika stará kláštera boleslavského*, 1620), vydání Františka Faustýna Procházky (*Kronika Boleslavská*, 1786), Josefa Jirečka (*Rýmovaná kronika česká tak řečeného Dalimila*, 1877, 1882) a také vydání nazvané *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila* z roku 1957 zpracované kolektivem pod vedením Bohumila Havránka, který tak začal pracovat na velkém kritickém vydání kroniky. Tento záměr byl uskutečněn Daňhelkovou edicí, jejíž vznik Havránek inicioval. Cílem Daňhelkovy edice bylo vydat základní dílo nejstarší české literatury v úplnosti, tj. aby obsahovala všechny dochované textové prameny.

Do kompletního textového materiálu autoři edice zahrnuli také vydání Pavla Ješína. Toto vydání Dalimilovy kroniky vycházelo i z rukopisů, které se nám nedochovaly. Jak sám Ješín uvádí, bylo jich sedm. Jedním z nich byl text příbuzný Vídeňskému rukopisu, nicméně Vídeňský rukopis to nebyl. Ješín k textu přistupoval kriticky. Ješínovy znalosti staré češtiny nebyly úplné a některé významy jazykových prostředků z roviny gramatické a lexikální zcela nepochopil, přesto jeho vydání Dalimilovy kroniky Daňhelka uznává za první kritické vydání této staročeské památky. Své textověkritické zásady Ješín popsal v *Předmluvě k rozumnému a nekvapnému čtenáři*, kde také vysvětlil některé morfologické jevy, kterých se v jeho době již neužívalo. Své vydání Ješín obohatil ještě o slovník *Vejtah slov některých nesrozumitelnějších a poněkud i z užívání vyšlých, jichž se v této kronice užívá, vedlé abecedy spolu i s výkladem položený*. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 7 – 8)

Vydání textu kroniky, které roku 1786 pořídil František Faustýn Procházka pod názvem *Kronika boleslavská*, vycházelo z Ješínova vydání a čtyř dalších textů, které do té doby nebyly prozkoumány; jednalo se o rukopisy Františkánský, Pelclův, Fürstenberský a Zebererův. V předmluvě Procházka charakterizuje tři ze čtyř rukopisů (Pelclův, Fürstenberský, Zebererův), rukopis Františkánský popsal pouze z formální stránky, předpokládáme, že mu tento rukopis nebyl zcela srozumitelný. Své dílo doporučil v předmluvě přednostně badatelům, jazykovědcům zřejmě proto, aby dílo chránil před

cenzurou. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 8)

Václav Hanka vydal Dalimilovu kroniku několikrát (v letech 1849, 1851, 1853 a 1874). Hanka do textu zasahoval a předělával jej tak, aby se co nejvíce blížil podobě, kterou podle jeho názoru dal textu autor. Nejčastěji se jeho zásahy projeví v počtu slabik ve verši. Hanka chtěl docílit osmislabičného verše, proto jej zjednodušoval a vypouštěl některá slova. Kromě těchto úprav rozdělil své prameny do dvou skupin podle závislostních vztahů. „*Do první skupiny zařadil zlomek Královéhradecký (dnes Hradecký), zlomek Olomoucký, zlomek Strahovský, rukopis Františkánský a tzv. druhý rukopis Cerronský (dnes Vídeňský) a rukopis Zebererův. Druhou skupinu „dle pozdějšího čtení“ představují rukopisy Lobkovický, Pelclův, Cerronský a Fürstenberský, tedy již všechny dnes známé rukopisy druhé redakce.*“ (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 9)

Josef Jireček vydal roku 1877 Dalimilovu kroniku v Památkách staré literatury české (vydávala Maticе česká) a v Pramenech dějin českých. Jireček v úvodu charakterizuje a třídí jednotlivé prameny. Na rozdíl od Hankova rozdělení pramenů do dvou skupin, dělí je Jireček do tří redakcí (1. redakce: Hanušovy zlomky, Hradecké zlomky, Cambridžský rukopis, Olomoucký zlomek, Vídeňský a Františkánský rukopis a Strahovský zlomek; 2. redakce: Lobkovický, Pelclův, Cerronský a Fürstenberský rukopis; 3. redakce: Zebererův rukopis). Jako předlohu používal Jireček Hanušovy a Hradecké zlomky. Pokud tyto dva prameny text nedokládaly, vycházel z Cambridžského rukopisu (jeho text je plný archaických výrazů), případně z rukopisu Vídeňského. V členění textu do kapitol se přiklonil k Ješínovu vydání. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 9 – 10)

Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila autorů Bohuslava Havránka a Jiřího Daňhelky (1. vydání r. 1957, 2. vydání r. 1958) si jako základový text stanovila text rukopisu Lobkovického. V tomto ohledu se autoři odklánějí od tradice předešlých vydání. Nově si také autoři nedali za cíl přiblížit se podobě autorského textu. Havránek s Daňhelkou předvedli Dalimilovu kroniku jako literární dílo, které v průběhu staletí nabývalo na rozsahu. Jak je uvedeno, jako základní text byl zvolen Lobkovický rukopis, do vydání však byly zařazeny přídatky rukopisů druhé redakce. Dílo je pojato jako vydání literární památky určené běžnému čtenáři, je však opatřeno obšírným jazykovědným komentářem. Z Havránkovy zmínky, že chtěl vycházet z Vídeňského, nikoliv Lobkovického rukopisu, lze usuzovat, že tušil, jaký význam Vídeňský rukopis má.

Tato jeho myšlenka oponovala tradici, podle níž měl být pro svou archaičnost základním východiskem rukopis Cambridžský. Z tohoto rozporu bylo jasné, že je nutné provést analýzu všech známých textových pramenů. J. Daňhelka s tímto záměrem připravil již pro 1. vydání z r. 1957 lístkový materiál.

Tento lístkový materiál byl použit pro rozsáhlou analýzu textů všech dosud známých pramenů, k jejich charakteristice, k určení jejich vzájemných vztahů. Především tato analýza sloužila k tomu, aby bylo stanoveno, který z rukopisů se nejvíce blíží autorskému textu. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 11)

Daňhelka uvádí výčet důkazů, na jejichž základě uznává za původní rozdělení kapitol podle Vídeňského, Cambridžského a Františkánského rukopisu. Kvůli rozporu mezi číslováním původním a tradičním zavádí Daňhelka v edici s názvem *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* (vydáno r. 1988) dvojí číslování kapitol. Jednak číslování původní (vlevo od textu), jednak číslování tradiční podle vydání Pavla Ješína, k tomu se v dřívějším vydání přiklonil například Jireček (vpravo od textu).

Text byl sice ve všech rukopisech rozdělen do kapitol, ty však nebyly číslovány (až na dodatečné číslování v Lobkovickém rukopise). Autoři edice tedy kapitoly očíslovali. Základový text kroniky je v edici tedy rozdělen podle původního rozřazení do kapitol. Každá z nich začíná přepisem textu kapitoly podle Vídeňského rukopisu. Verše transkribovaného textu jsou číslovány, označeny jsou všechny páté a desáté verše v desítkách. Stejně jako jsou kapitoly číslovány obojím způsobem, i verše jsou opatřeny dvojím číslováním. Vlevo od dokladu podle Vídeňského rukopisu, tedy podle původního rozdělení textu; vpravo je číslování podle vydání Pavla Ješína. Po transkripci následuje souhrn odlišností, které se v kapitole v textových pramenech objevily. Poslední část každého oddílu tvoří soupis různočtení. (Daňhelka, J.: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, s. 44 – 45)

Soupis různočtení je pro přehlednost uspořádán v odstavcích. Jeden odstavec odpovídá zpracování jednoho verše textu. I zde je každý verš očíslován dvojím způsobem, tedy vlevo číslování podle Vídeňského rukopisu, vpravo podle Ješínova vydání. Pro přesné označení lokace verše v textu je zavedeno lomené číslo, první číslo udává kapitolu, číslo za lomítkem verš. Odděleně stojí verš v podobě, v jaké je uveden ve Vídeňském, tedy základovém rukopise. Verš je transliterován, což znamená, že je přepsán přesně podle původní podoby moderním písmem, zachovává všechny znaky původního pravopisu. Vzhledem ke stáří textu je obtížné určit, která slova mají být zapsána samostatně a která

dohromady. Striktně se oddělují předložky a částice, ačkoliv se v rukopisech píše dohromady. Problematický je přepis spřežek. V přepisu jsou psány dohromady pouze v případě, že se jasně jedná o spřežku (přihlíží se k významům i formě). Pokud nelze s jistotou určit, zda se jedná o předložkové spojení nebo spřežku, je upřednostněn oddělený zápis. (Daňhelka, J.: Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, s. 46)

Transliterovaný text není doplněn o interpunkci, transkribovaný ano.

Soupis různočtení je také transliterován. Různočtení jsou zapsána odlišným stylem písma než údaje o prameni. První je zaznamenán text původního rukopisu. Následují různočtení ostatních dokladů. Uváděny jsou všechny varianty textu, vyjma grafické odlišnosti, ty jsou naznačeny pouze zkratkou „pod.“ před zkratkou rukopisu nebo značkami rukopisů. Pro zápis seznamu variant je užito obvyklé techniky zápisu různočtení v edicích, která je ovšem vylepšena pro naznačení hierarchie a tím zároveň také historické pořadí různočtení.

Před značkou textového pramene se u chybného slova či čtení uvádí zkratka „(sic)“, a to v případech, kdy se jedná o chyby písařů a opisovačů. Pokud vede chyba k nesrozumitelnosti textu nebo k věcné nesprávnosti a nelze ji považovat za chybu písaře či opisovače, je místo označeno značkou „(!)“. Tato značka se uvádí za značkou textového pramene.

Zkratka „p“ označuje v rukopisech druhé redakce přídávky. Ty jsou do textu zařazeny jako verše, tedy každý na zvláštní řádek. Označeny jsou příslušnou lokací verše, za který byly přidány, potom zkratkou „p“ a pořadovým číslem verše v přídávku.

Každý odstavec je zakončen podobou daného verše, kterou lze považovat za podobu verše, jak ji napsal autor. Tato podoba je uvedena transkribovaně. Tím, že autoři edice mají k dispozici veškerý textový materiál, nabízí se jim možnost rekonstrukce (sestavit model či maketu) původní podoby textu, jak jej napsal sám autor. Jedná se o uplatnění vývojových změn jazyka v opačném směru. Jelikož se jedná o rekonstrukci, je před veršem uvedena značka „R“. Pokud verš nebo celá kapitola nebyly zahrnuty v původní verzi díla, tedy pokud jsou to doplňkové kapitoly či přídávky, autoři edice rekonstrukci neuvádějí. (Daňhelka, J.: Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, s. 47)

Přestože podmínky pro rekonstrukci autorského textu jsou v případě Dalimilovy kroniky velice dobré, stále se jedná o rekonstrukci a nelze se domnívat, že by takto zapsaný text existoval. Jedná se tedy o podobu autorského archetypu, modelovou, hypotetickou.

Dalimilova kronika byla opakovaně opisována, díky tomu máme k dispozici 15 rukopisných pramenů: Vídeňský rukopis, Hanušovy zlomky, Hradecké zlomky, Cambridžský rukopis, Františkánský rukopis, Olomoucký zlomek, Strahovský fragment, Klementinsko-Křižovnické zlomky, Mnichovské zlomky, básně připsané při Pulkavově kronice v Litoměřickém rukopise, Lobkovický rukopis, Pelclův rukopis, Cerronský rukopis, Fürstenberský rukopis, Zebererův rukopis a vydání Pavla Ješina.

Rukopisné prameny jsou děleny do dvou redakcí. Mezi rukopisy první redakce se tradičně zařazují rukopisy Cambridžský, Vídeňský a Františkánský, zlomy a fragment Strahovský; mezi rukopisy druhé redakce pak Lobkovický, Pelclův, Cerronský a Fürstenberský.

Samostatně stojí zlomky Hanušovy a Hradecké, a to pro svou blízkost k archetypu textu kroniky. Rozsahem jsou zlomky sice malé, zachycují ovšem vývoj staré češtiny, ale také vznik a vývoj textu Dalimilovy kroniky. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 15) „*Zlomky Hanušovy se ve svém komplexu jeví jako opis velmi staré předlohy, a to archetypu kroniky.*“ (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 21)

Text rukopisu Vídeňského je na základě srovnání s dalšími textovými prameny označován za verzi nejpodobnější autorskému textu. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 40)

Rukopisy Cambridžský a Františkánský označuje Kvítková za „*mrtvou vývojovou větev kroniky*“ (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 49)

V textu Cambridžského rukopisu je doloženo mnoho archaismů, tento fakt vedl k tomu, že byl považován za základní text.

Rukopis Františkánský je nejmladším textovým pramenem první redakce. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 63)

Olomoucký zlomek dokládá pouze 82 veršů. Tento zlomek je rukopisu Vídeňskému nejbližší, mezi Olomouckým zlomkem a rukopisy druhé redakce neexistuje žádné pojítka. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 75)

Zlomky Klementinsko-Křižovnické objevil Josef Truhlář. Přiřadil je k textovým pramenům první redakce, ale poukázal, že se na několika místech shodují s rukopisem Lobkovickým. Zlomky Klementinsko-Křižovnické pocházejí ze stejného rukopisu jako

zlomky Mnichovské, které roku 1968 objevil Bernard Bischoff. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 76)

Zebererův rukopis byl pro své odlišnosti (především ve formální úpravě) Jirečkem označen jako třetí redakce. Proti tomu se stavil Hanka a přiřadil tento rukopis k první redakci. K tomuto názoru se přiklání také Daňhelka a argumentuje tím, že formální odlišnost je pouze zdánlivá a jedná se o rozšíření podoby rukopisů první redakce. Kromě formálního hlediska svědčí pro zařazení rukopisu k první redakci také jazyková stránka textu. V tomto ohledu se jedná o přechod od první k druhé redakci. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 92)

Rukopis Lobkovický slouží jako pojítka jednak mezi první redakcí a rukopisem Zebererovým, jednak mezi první redakcí a Pelclovým, Cerronským a Fürstenberským rukopisem. Lobkovický rukopis v původní podobě rozšířil jiný písař o jedenáct přídavků a také zasahoval do původního textu tohoto rukopisu. Analýza textu může být prováděna až od verš 49 předmluvy, neboť mu schází původní první list rukopisu. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 108)

Ze tří zbývajících rukopisů druhé redakce je Lobkovickému nejbližší rukopis Pelclův, je tedy považován za nejpůvodnější. Výjimečný je Pelclův rukopis oproti ostatním rukopisům druhé redakce také tím, že jej celý napsal jeden písař. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 112)

Cerronský rukopis byl psán více než dvěma písaři, kteří k opisování přistupovali s nižší mírou pečlivosti. Důkazem jsou přidaná slova, ale také vynechaná slova, písaři dokonce vynechávali i verše a dvojverší. Zajímavé je to, že byl psán po částech na jednotlivé listy, které byly svázané v jeden celek až po kompletním opsání textu. (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 114 – 115)

Nejvýraznější odlišností Fürstenberského rukopisu od ostatních pramenů druhé redakce je to, že písař do veršů přidával slova. Také tento rukopis byl psán dvěma písaři. Písař A, který opsal mladší část rukopisu, zřejmě nerozuměl mnoha místům textu, a tak se často dopouštěl chyb v opisování, případně slova měnil či komolil.

Rukopis Cambridžský byl pro svou nápadnou archaičnost považován za základní text. Spolu s ním má mezi rukopisy specifické postavení ještě rukopis Vídeňský. Tyto dva rukopisy jsou si příbuzné, přesto je v nich obsaženo mnoho odlišností. *„Všechny ostatní rukopisy lze rozdělit podle toho, zda se shodují s rukopisem Vídeňským nebo Cambridžským. Podle takového dělení zpravidla stojí rukopis Františkánský jako jediný na*

straně rukopisu Cambridžského, kdežto všechny zlomky, fragment Strahovský, rukopisy druhé redakce i rukopis Zebererův vytvářejí velkou skupinu s rukopisem Vídeňským.“ (Kvítková, N.: Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století, s. 27)

Naším hlavním pramenem byl materiál, který vznikl na základě Daňhelkova lístkového katalogu (obsahuje 54 482 lístků), který připravil již k prvnímu vydání Havránkovy edice. Na základě Daňhelkova lístkového katalogu a jako součást Daňhelkovy edice byl zpracován tako index všech slov a tvarů, které textové prameny Dalimilovy kroniky obsahují. Zatím byla zpracována první část indexu, která obsahuje staročeská substantiva a adjektiva. (Pasáčková, E., Spěváčková, M.: Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, Index slov a tvarů, s. 5)

Adjektiva ve staročestíně

Adjektivum je slovní druh, který pojmenovává vlastnost nějakého předmětu (v širokém slova smyslu). Adjektivum nejčastěji rozvíjí substantivum, případně jiné jméno nebo zájmeno. Adjektivum se jménem, na které se váže, vyjadřuje gramatickou shodu v pádě, čísle a rodě.

Adjektiva se ve staročestina skloňovala dvěma způsoby: deklinace jmenná podle substantivních vzorů *dobr, -a, -o* (*chlap a dub, ryba, město*) *pěš, -ě, -e* (*oráč a meč, duš, moře*) a *boží, -ie, -ie* (*Juří a řebří, paní, znamenie*). Jmenné skloňování adjektiv se shoduje se skloňováním substantiv a jejich vzory; a deklinace složená podle vzorů *dobrý, -á, -é, pěší, -ie, -ie*. Složené skloňování se vyvinulo spojením skloňování jmenného, odtud kmen *dobro-*, a postponovaného tvaru ukazovacího zájmena **j, *ja, *je*.

Jmenná deklinace adjektiv

1.1. Jmenné skloňování adjektiv -o, -a kmene

Kmeny *o-*, *a-* neboli kmeny tvrdé. Adjektiva *o-*kmenová (maskulina a neutra) a *a-*kmenová (feminina) převažují nad měkkými adjektivy.

Skloňování podle vzorů *dobr, dobra, dobro* se shoduje se vzory substantiv *chlap, ryba, město*. K adjektivům jmenným tvrdého kmene patří mimo jiné adjektiva přivlastňovací (*králův, matčin, -a, -o*), participia (*nesl, nesen, znám, -a, -o*), těmito dvěma skupinami se ovšem v naší práci nezabýváme. K této deklinaci Gebauer přiřazuje také číslovky druhové

(*desater, -a, -o*), číslovky řadové (*desát, -a, -o*), a adjektiva zájmenná (*však, -a, -o*). Avšak ani těmto skupinám slov nevěnujeme pozornost.

Jmenné tvary adjektiv mohou být ve staročeštině často v syntaktické funkci jmenné části přísudku, doplňku, dále v adverbialních a zpodstatnělých výrazech, na rozdíl od novočeštiny mohou mít také větněčlenskou platnost atributu. (Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého*, s. 260 – 262)

Gebauer ve své *Historické mluvnici jazyka českého* uvádí doklady tvarů, které jmenné tvary adjektiv vytvářely:

sg. nom. masc. s nulovou koncovkou. Doklad: *slušie ten ostnec tvrd učiniti a také ostr* Štít. uč. 99;

sg. akk. fem. *-u*. Doklad: *viera tě zdravu učiní* Hrad. 46;

sg. gen. neutr. *-a*. Doklad: *když mrtva nenadjide mortuum* Hrad. 29;

sg. dat. masc. *-u*. Doklad: *nesnadno čistu býti* Štít. ř. 87;

sg. lok. neutr. *-ě*. Doklad: *v zeleně ruka biela* DalC. 73;

sg. dat. fem. *-ě*. Doklad: *k velicě noci* EvOl. 269;

sg. instar. masc. *-em*. Doklad: *nad malem panovati* ChelčP. 254;

du. akk. masc. *-a*. Doklad: *doňadž svě siva* AlxB. 1;

pl. nom. masc. *-i*. Doklad: *ktož chcete rady slyšeti může sěm rádi hleděti* Mast. 133;

pl. instr. neutr. *-y*. Doklad: *umyju mezi nevinny rucě moji* ŽKlem. 25.

Vážný naopak konstatuje, že nejsou doloženy tvary:

sg. vok. tento význam jmenné tvary adjektiv netvořily ani ve staročeštině, k tomuto gramatickému významu Vážný ve své *Historické mluvnici české* uvádí, že se tvar vokativu rovná tvaru nominativu; (Vážný, V.: *Historická mluvnice česká*, s. 98)

du. gen. lok. dat. instr. nejsou doloženy;

pl. gen. dat. lok. nejsou doloženy; (Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého*, s. 276 – 279)

Uvedenými vybranými doklady je demonstrován stav jmenných tvarů adjektiv ve staročeštině. V novočeštině je situace jiná. Většina původně adjektivních jmenných tvarů, které jsou zachovány, je považována za zpodstatnělé výrazy (*parno*). Další se zachovaly v příslovečných výrazech (*docela, zčistajasna*). V syntaktické funkci doplňku jsou jmenné tvary adjektiv (v akuzativu) zachovány, avšak mají příznak knižnosti (např. *nechci tě učiniti nešťastna*). Větněčlenskou platnost přívlastku plnily jmenné tvary adjektiv už ve staročeštině v malé míře, do novočeštiny si tuto schopnost nezachovaly. Jediná syntaktická

funkce, která je i v novočeštině dokládána s vyšší četností, je vyjádření jmenné části predikátu verbonominálního.

1.2. Jmenné skloňování adjektiv -jo, -ja kmene

Adjektiva deklinace jo- a ja-kmenové čili deklinace měkké se řadí ke vzorům *pěš, pěšě, pěše*. I ke vzorům adjektiv měkké deklinace jo-kmenové a ja-kmenové existují paralelní vzory substantiv (*oráč a meč, dušě, moře*).

K deklinaci jmenné jo-, ja-kmenové se řadí participia *-nt* (*nesa, tešě, -úc-, trpě-, -iec-*), participia *-jer-s* (*nes, nosiv, -ši, -še*), komparativ a superlativ (*bohatěji, chuzí*), jména místní (*Boleslav*), tyto skupiny však nejsou předmětem našeho zkoumání. Zaměřujeme se na ostatní adjektiva této deklinace.

Adjektiv měkkých podle vzoru *pěš, -ě, -e* je v porovnání s adjektivy tvrdé deklinace výrazně méně. Gebauer uvádí následující mluvnické výrazy vyjádřené jmennými tvary adjektiv:

sg. nom. masc. (fem., neutr.). Doklady: *-choz, komorníč, lén(-ě), nic(-ě), páň(-ě), pěš(-ě, -e), rúč;*

sg. akk. neutr. Doklady: *rúče;*

sg. gen. masc. neutr. Doklady: *léně, nicě, nynějšě, páně, vláščě;*

sg. dat. masc. Doklady: *léni, pěši, pozdni;*

du. nom. masc. Doklad: *nicě;*

pl. nom. masc. (fem.). Doklady: *léni (-ě), nici, pěši;*

pl. akk. masc. Doklad: *nicě*. (Gebauer, J.: Historická mluvnice jazyka českého, s. 312 – 313)

Již ve staročeštině nebyl výskyt jmenných tvarů adjektiv měkké deklinace častý, dokonce byly tyto tvary už tehdy archaické. S tím souvisí také nižší počet dokladů v jiném tvaru než v singuláru nominativu. Již ve staročeštině byly jmenné tvary měkkých adjektiv kmene -jo, -ja nahrazovány tvary složenými (např. *jarní, krajní*). Do novočeštiny se původní jmenné tvary zachovaly pouze jako adverbialní výrazy nebo jako tvary složené (*pozdní, nynější*). (Vážný, V.: Historická mluvnice česká, s. 105)

1.3. Jmenné skloňování adjektiv jer -jo, jer -ja kmene

Deklinace jer-jo a jer-ja kmene je také měkká deklinace. Vzory jsou *boží, božie, božie* s paralelními vzory substantiv (*Juří a řebří, paní, znamenie*). Většina adjektiv, která patří k deklinaci jmenné jer jo-kmenové a jer ja-kmenové, jsou adjektiva s posesivním

významem (*holubí, kozí, ptačí, psí*); pouze tři adjektiva mají jiný význam, jsou to adjektiva *diví, velí, třetí*. (Vážný, V.: Historická mluvnice česká, s. 111)

U adjektiv této skupiny může se zdát možné přiřadit je k deklinaci složené. Gebauer ovšem obhajuje řazení k deklinaci *jer-jo, jer-ja* kmene takto: „*ale když povážíme, že nč. boží, -í, -í a stč. boží, -ie, -ie docela dobře a snáze lze vyložit z tvarů jmenných božj6, božja, božje, že tvary tyto resp. vzniklé z nich božij atd. jsou v stsl. pravidlem, a že také v češtině jednak z příčin syntaktických, jednak pro význam possessivní tvarů jmenných tu žádati máme, nakloníme se zajisté k výkladu, že č. masc. boží je tvar jmenný a střední za psl. božj6, fem. boží stč. božie z božá že je tvar jmenný psl. = božja, netr. boží stč. tvar jmenný = psl. božje atd.*“ (Gebauer, J.: Historická mluvnice jazyka českého, s. 316)

Doklady *jer jo*-kmenové a *jer ja*-kmenové deklinace:

sg. nom. masc. *boží*. Doklad: *jázt' sem boží člověk a tvůj* Hrad. 109;

sg. gen. masc. *božie*. Doklad: *syna božieho* Štít. ř. 1;

sg. lok. neutr. *boží*. Doklad: *musí věčně ve psí býti* Otc. 92;

sg. dat. fem. *boží*. Doklad: *k vůli boží* Štít. ř. 128;

sg. instar. masc. *božím*. Doklad: *božím povolením* Hrad. 5;

du. nom. masc. *božie*. Doklad: *dva božie učedníky* Pass. 281;

du. gen. lok. *božú, -iú, -í*. Doklad: *dvú mučedníků boží* Pass. 272. (Gebauer, J.: Historická mluvnice jazyka českého, s. 318)

Složená deklinace adjektiv

Ve slovanských jazycích se vedle deklinace jmenné a zájmenné vyvinulo skloňování složené. Jakým způsobem tento typ skloňování vznikl, lze odvodit od jeho názvu: složený tvar adjektiva vznikl spojením jmenného pádu adjektiva a postpozitivního zájmena **j, *ja, *je* v tomtéž pádě. Adjektiva tvořila složené tvary typu **dobr7-j6, *dobra-ja, *dobro-je*. „*změnami hláskovými z toho vyplývajícími, především stahování, a pak některými změnami analogickými, nabyla podoby tvarů nesložených, neboť pádové koncovky jmenných tvarů většinou zanikly a flexe se projevovala jen na konci slova, a to v podobě často odlišné od původní.*“ (Vážný, V.: Historická mluvnice česká, s. 111)

Tímto způsobem se ustálila nová deklinace, která začala být pro adjektiva dominantní a téměř vytěsnila adjektivní deklinaci jmennou.

V rámci deklinace složené rozlišujeme dva základní typy: deklinaci tvrdou (*dobrý, dobrá, dobré*) a deklinaci měkkou (*pěší, pěšie, pěšie a boží, božie, božie*).

Deklinace tvrdá pro adjektiva maskulina a neutra vychází ze jmenných tvarů adjektiv o-kmenových, v případě adjektiv feminin a-kmenových.

U měkké deklinace jmenné došlo ke sjednocení původní, tedy jmenné podoby tvarů *boží* a složeného tvaru adjektiva *pěší*, kdy se adjektiva typu *boží* začala skloňovat podle složené deklinace typu *pěší*. Díky formálnímu splynutí typů *boží* jmenného skloňování a *pěší* složené deklinace jsou měkká adjektiva skloňována podle jednoho deklinačního typu, kterým je složená deklinace se vzorem *pěší*. (Vážný, V.: Historická mluvnice česká, s. 112 - 116)

Analytická část

Morfologie

Úvod

V této kapitole se zaměříme na gramatické významy jmenných tvarů adjektiv, které jsou v analyzovaném textovém materiálu doloženy. Sledujeme především, ke které jmenné deklinaci patří, tedy ke kterým kmenům, a kterými konkrétními koncovkami mluvnické významy vyjadřují. Proto budeme při charakteristice morfologických tvarů vycházet nejprve z mluvnické kategorie rodu, dále čísla a pádu.

Maskulina

1.1. Singulár

1.1.1. Nominativ

Tento význam je jmenným tvarem vyjadřován nejčastěji. Tvar s pravidelnou nulovou koncovkou dokládá celkem 54 adjektiv ve 106 výskytech (např. *bos, chud, múdr, pomocen, ztracen*). Většina z nich (50 adjektiv, 101 dokladů) náleží k o-kmenům (např. *dlužen, hotov, křepek, neroven, stydliv*).

Doklady: *Kněz číst niti s málem stojieše, 50/55 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, chtěl-li by jemu milostiv býti 92/63 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš.*

Naopak zcela ojedinělé jsou doklady adjektiv jo-kmenových (celkem 2 adjektiva, 3 doklady: *lěň, pěš*) a jer jo kmenové (2 adjektiva, 2 výskyty: *páně, sviň*).

Doklady adjektiv deklinace jo-kmenové ve tvaru jmenném: *By krále lěň na vojnu vstáti, 80/15 Fs, Z, Jš, ten nerod' pro své země čest lěň býti, 4D/20 V, L, Cr, A ten, jenž pěš chodieše, 1D/21 L, P, Fs, Jš.* Doklady jmenného tvaru adjektiva jer jo kmenové deklinace: *a tomu klášteru Sviň Brod riekáchu, 42/08 H, By se páně Vilemón pramen, 8D/39 Pl.*

1.1.2. Genitiv

Tento význam je jmenným tvarem vyjádřen ojediněle, (3 adjektiva, 3 doklady: *bohat, chud, mlád*). Tvar s o-kmenovou koncovkou -a dokládají pouze adjektiva *bohata, chuda*: *Neživte chuda ni bohata, 68/25 V (chuda), L (bohata).* U-kmenovou koncovku genitivu přejímá a dokládá jmenný tvar adjektiva *mladý*: *z mladu nikdiež kněžě šcedřejšieho, 89/08 V, L, P, Cr, Jš.*

1.1.3. Dativ

Význam singuláru dativu je také vyjadřován jen zřídka. V materiálu je doložen jmenný tvar adjektiv s původní o-kmenovou koncovkou -u 4 adjektiv (6 dokladů): *Mnohu pánóm káza hlavy stieti*, 59/17 V, *Pánóm raz' u múdru býti*, 106/15 V, F, L, P, Z, Jš, *Běda mně nebohu, že tak pozdě znamenach*, 85/66 V, C, F, L.

1.1.4. Akuzativ

Tento význam je vyjadřován v textovém materiálu často (13 adjektiv, 14 dokladů). V dokladech se projevuje vývoj kategorie osobovosti. Tvar s o-kmenovou koncovkou -a, která vyjadřovala kategorii osobovosti, dokládá 9 adjektiv (10 dokladů), např. *by mě mohl chuda učitiniti*, 85/14 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *Tu syn Vackóv neboha zóči*, 56/46 V, F, L, Z, Jš.

Nulovou koncovku v sg. ak. dokládají adjektiva *pln*, *pust*, *však* (3 doklady): *ten jest kostel, ale pust vídal*, 35/30 Z, *jaz jmám pln sklep L' ubušina zlata*, 10/74 V, L, Cr, *na však večer nového manželstva hledáchu*, 02/52 C, F.

Naopak ojedinělý je doklad adjektiva s jer jo kmenovou koncovkou -í (1 adjektivum, 1 doklad): *Řehoř na biskupí stolec vznide*, 90/30 V, C, F, L.

1.1.5. Lokál

Jmenným tvarem adjektiva je v materiálu ojediněle doložen také význam singuláru lokálu (1 adjektivum, 1 doklad). Původní u-kmenová koncovka -u byla přejata deklinací o-kmenovou. Doklad: *Neb sě tehdy po pohansku jmiechu*, 08/15 C, F, S, P, Cr, Fs, Z, Jš.

1.2. Plurál

1.2.1. Nominativ

Tento význam je v textovém materiálu zastoupen také četně. Jmenný tvar adjektiva s koncovkou -i dokládá celkem 31 adjektiv, 45 výskytů, např. *bezpečni*, *důstojni*, *právi*, *rádi*, *volni*. Většina z nich (30 adjektiv, 44 výskytů) náleží k deklinaci o-kmenové (*hodni*, *mocni*, *plni*, *věrní*).

Doklady: *Nechcete-li v tom múdři býti*, 106/23 V, F, L, P, Fs, Z, Jš, *druzí názi s stráně sě plaziechu*, 36/20 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *ale Němci na poly studeni biechu*, 74/30 V, C, F, L, P, Cr, Z, Jš.

Jediným dokladem jo-kmenové deklinace je adjektivum *pěší*: *plačúc pěší u boj jdiechu*, 15/29 V, P, Jš.

1.2.2. Akuzativ

Sporadicky je jmenným tvarem vyjádřen i tento význam (3 adjektiva: *čistý, jistý, silný*, 4 doklady). Původní o-kmenovou koncovku -y dokládají všechna 3 adjektiva: *a sami čisty domy jmějechu*, 79/08 V, *neb jinak ny učinite jisty*, 59/12 V, F, L, Cr, Z, Jš, *že na brodie pány silni*, 2D/11 V.

1.3. Duál

1.3.1. Nominativ

Význam duálu je v textovém materiálu doložen pouze v nominativu maskulina, a to 3 adjektivy (*bezpečna, mrtva, ráda*) ve 4 dokladech. Tento význam je tvořen o-kmenovou koncovkou -a.

Doklady: *i před Horníky bezpečna neběsta*, 100/18 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *a, juž mrtva jsúce, vše zem' u obráníta*, 07/18 L, *Hostie ráda na hrad pustista*, 39/47 Z, *a noviny ráda vzhvěděti chtiešta*, 39/52 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš.

Feminina

3.1. Singulár

3.1.1. Nominativ

Tento význam je jmenným tvarem vyjadřován opakovaně (11 adjektiv: *bosa, krásna, nelíba, ráda, šlechetna*, 23 dokladů). Tvar s původní koncovkou -a dokládají všechna tato adjektiva a náležejí tak k a-kmenům.

Doklady: *bosa i bez rukávón rúcho práše*, 41/04 V, H, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *Tehdy i jedna žena mužem jista nebieše*, 02/49 V, C, F, S, P, Cr, Fs, Z, Jš, *Synu jeho počě sě ta řeč nepodobna zdáti*, 66/21 V, F, L, Z, Jš.

3.1.2. Genitiv

V textovém materiálu Dalimilovy kroniky je význam singuláru genitivu feminina vyjádřen pouze 3 adjektivy ve 3 dokladech (*suchu (sic), svázány, velký*). Adjektiva dokládají a-kmenovou koncovku singuláru genitivu -y.

Doklad: *suchu otky vzeťvénie*, 06/04 V. V tomto případě se pravděpodobně jedná o chybu písaře, může signalizovat i fakt, že jmenný tvar adjektiv byl v tomto

morfológickém významu na ústupu. Další doklad: *mne tak svázány otběžěchu*, 13/26 V, C, S, P, *až řeky veliky tuhy duojdu*, 05/02 Fs.

3.1.3. Akuzativ

Tento význam je jmenným tvarem vyjádřen sporadicky (7 adjektiv: *boží, krvavu, toliku, volnu, pustu*, 7 dokladů). Většina z nich (6) dokládá tvar s a-kmenovou koncovkou -u: *i vrže za sě tak krvavu*, 31/52 V, H, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *Svázánu ostavichu ju na lesě*, 13/13 V, C, F, S, L, P, Cr, Fs, Jš, *Proč svú řeč toliku strojíš?* 83/18 C.

Jediné adjektivum (*boží*) náleží deklinaci jer ja-kmenové. Dokládá pravidelnou kontrahovanou koncovku -í.

Doklad: *a boží čest mnohým činem ploditi*, 95/10 V, C, F, P, Cr, Fs, Z, Jš.

3.2. Plurál

3.2.1. Nominativ

Zastoupení tohoto významu je v textovém materiálu Dalimilovy kroniky nízké (9 adjektiv, 9 dokladů). Všech 9 adjektiv dokládá tvar s a-kmenovou koncovkou -y (*cely, hrozny, múdry, vesely, zaceleny*).

Doklady: *vrstvy a múdry byly*, 09/10 V, Hr, C, F, S, L, P, Cr, Z, Jš, *neb dievky tak hrozny biechu*, 14/28 P2 P, Fs, *tiem hrdinú móžem vesely býti*, 45/32 V, C, F, P, Cr, Fs, Z, Jš.

3.2.2. Akuzativ

Tento význam je vyjádřen tvarem jmenným jen výjimečně; 3 adjektiva na 3 místech v textu dokládají tvar s a-kmenovou koncovkou -y.

Doklady: *plny ulice l'udí oděných vidieše*, 83/42 V, C, L, P, Jš, *řkúc: „Lépe jest dědiny pusty jmieti*,“ 92/13 L, Z, *aby ji jměli vždy zdrávy*, 07/28 S.

Neutra

3.3. Singulár

3.3.1. Nominativ

Tento tvar je v porovnání s ostatními jmennými tvary adjektiv ve středním rodě vyjadřován nejčastěji. Je tvořen koncovkou -o a v tomto tvaru ho dokládá 34 adjektiv ve 36

výskytech (*divno, husto, chrastavo, prirodzeno, úsilno*). Všechna (např. *dobro, dvorno, libo, milo, poslušno*) náležejí k o-kmenům.

Doklady: *a okolo hložie husto bieše*, 38/08 Jš, *proč by jemu bylo mílo na železě sniedati*, 05/32 V, C, F, S, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *snad tvému jazyku tj. prirodzeno*, 98/31 C, L, P, Fs, Z, Jš, *léno mě mluvíti, kak ten rod šlechety vzjide*, 58/26 Jš.

3.3.2. Genitiv

Tento tvar je doložen jmenným tvarem adjektiva pouze jednou (*mladu*). Tvar je tvořen o-kmenovou koncovkou -u: *a ihned z mladu kázané nrawy jmějieše*, 21/12 V, C, P, Z.

3.3.3. Dativ

Tento význam je doložen jmenným tvarem pouze ojedinele. Tvar o-kmenové koncovky -u dokládají 2 adjektiva (*mnohu, nenáhlú*) na 3 místech v textu: *neb tu mnohu a s málem kněz český obstál*, 58/33 V, C, F, P, Jš, *a mnohu káza oči vynieti*, 59/18 V, *kněz v svéj zemi po nenáhlú vše uchodi*, 40/15 V, H, C, F, Jš.

3.3.4. Akuzativ

Tento význam je v materiálu dokládán častěji. 7 adjektiv (*cělý, jistý, obecný, pustý, užitečný*) na 13 místech dokládá ve jmenném tvaru o-kmenovou koncovku -o.

Doklady: *žeť nikdiež nělo kroniky nevědě*, 00/20 Fs, *že na Bojišči Čechy jisto svítězstvie jmiechu*, 74/26 V, C, L, Cr, *a vše sbožie obecno jmějiechu*, 02/44 V, C, F, S, P, Z, Jš.

3.3.5. Lokál

Tento význam je jmennými tvary adjektiv zastoupen nepoččetně. Tvar s koncovkou o-kmenovou dokládají 3 adjektiva (4 doklady), jsou to: *nově, skóře*, např. *v nově jest v rovu zavřela*, 7D/24 Pl, L, Fs, *ten jest v skóře života zbyl*, 16/14 Jš.

Doložen je i tvar s převzatou u-kmenovou koncovkou *řiedu*: „*Jako u mužských o-kmenu a io-kmenů se ujímá i u o-kmenů středních od u-kmenů koncovka -u, zvláště po předložce po, ale i v případech jiných,*“ (Vážný, HMČ, s. 44). Doklad: *chléb po řiedku jmějiechu*, 37/06 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš.

3.4. Plurál

3.4.1. Nominativ

Tento význam je doložen jediným jmenným tvarem, jedná se o adjektivum *mláda*. Tvar dokládá o-kmenovou koncovku -a: *nebo v Němcích biechu knížata mláda*, 69/10 V, F, L, Z, Jš.

Výsledek analýzy

V analyzovaném materiálu je ve všech třech rodech s výraznou převahou nejpočetněji zastoupen význam singuláru nominativu. Významy singuláru nominativu dokládají jmenné tvary adjektiv v mužském rodě řadící se ke jmenné deklinaci o-kmenové, jo-kmenové i jer jo-kmenové.

Významně zastoupen je také význam plurálu nominativu. V textovém materiálu tohoto významu nabývají jmenné tvary adjektiv všech tří rodů, nejčastěji maskulina se jmennou deklinací o-kmenovou.

Hojně zastoupen je význam singuláru akuzativu, který je doložen jmennými tvary adjektiv ve všech třech rodech, opět převažují maskulina s deklinací jmennou o-kmenovou. Doloženy jsou ojediněle ovšem i jmenné tvary adjektiv, které se řadí k deklinaci jer jo-kmenové v případě maskulin a jer ja-kmenové v případě feminin.

Jmennými tvary adjektiv všech tří rodů je doložen význam singuláru genitivu. Adjektiva mužského a středního rodu se řadí ke jmenné deklinaci o-kmenové, adjektiva rodu ženského k deklinaci a-kmenové. Ojediněle se u jmenného tvaru adjektiva maskulina objevuje nepůvodní u-kmenová koncovka -u.

Dokladů významu singuláru dativu je v textových pramenech znatelně méně. Tento význam je vyjadřován pouze jmennými tvary adjektiv v rodě mužském a středním, vždy s deklinací jmennou o-kmenovou.

Zastoupen je také význam singuláru lokálu vyjádřen častěji jmennými tvary adjektiv neuter, v jednom případě také jmenným tvarem adjektiva v mužském rodě. Ve všech dokladech se jedná o adjektiva s jmennou deklinací o-kmenovou.

Význam plurálu akuzativu vyjádřený jmenným tvarem adjektiva je doložen pouze maskuliny (o-kmenová deklinace jmenná) a femininy (a-kmenová deklinace jmenná).

Pouze jmenné tvary adjektiv maskulin dokládají význam duálu nominativu.

V porovnání s novočeštinou vyjadřují jmenné tvary adjektiv v analyzovaném materiálu více mluvnických významů. Již zde lze ovšem sledovat ústup některých

mluvnických významů, například ojediněle je zastoupen význam lokálu, genitivu a dativu v singuláru. Tendence ústupu jmenných tvarů adjektiv v těchto významech je zřejmá v množném čísle. Naopak významy nominativu, který je doložen v singuláru, plurálu i duálu, a akuzativu bývají vyjádřeny jmennými tvary adjektiv i v novočeštině.

Syntax

Úvod

V této kapitole se zaměříme na řešení otázky, ve kterých syntaktických funkcích jsou jmenné tvary v textových pramenech Dalimilovy kroniky doloženy. Sledujeme také konkurenci jmenných tvarů adjektiv s dalšími možnými vyjádřeními s konkrétní větněčlenskou platností. Jmenným tvarům adjektiv konkurují složené tvary adjektiv, substantiva, příslovce, slovesné tvary nebo jiná vyjádření.

Predikát

1.1 Predikát verbonominální

Přísudek verbonominální se skládá ze dvou částí: sponového slovesa a ze jmenné části. Sponová slovesa jsou: být, stát se, zůstat, zdát se; mít. Sponové sloveso buď nemá věcný význam vůbec, nebo jen obecný. Sponové sloveso vyjadřuje mluvnické slovesné kategorie, nese význam predikačního vztahu. Jmenná neboli neslovesná část predikátu je významové jádro přísudku. (Čechová, M.: ČŘJ, s. 308 – 309)

V textovém materiálu Dalimilovy kroniky je predikát verbonominální se jmennou částí vyjádřenou jmenným tvarem adjektiva doložen 171krát (v pozici jmenné části se uplatňuje celkem 91 různých adjektiv, např. *bezpečna neběsta, nebyl hotov, nevěrny biechu, udatni bývajú, jest nesnadno*).

1.1.1 Rozvitost predikátu verbonominálního

Verbonominální predikát, jehož jmenná část je vyjádřena adjektivem ve jmenném tvaru, může být rozvit dalšími větnými členy (112 dokladů, 59 adjektiv) nebo může zůstat holý (44 dokladů, 32 adjektiv).

1.1.1.1.1 Holý predikát verbonominální

Holý predikát verbonominální s neslovesnou částí vyjádřenou jmenným tvarem adjektiva je v materiálu zastoupen méně často (44 dokladů, 32 adjektiv), např. *črstvy a múdry byly* 09/10 V, Hr, C, F, S, L, P, Cr, Fs, Z, *Ta knieni šlechetna bieše* 41/09 V, H, C, F, Z, Jš, *donidž Zajiec křepek bieše* 7D/35 Pl, L, Fs, Z, *upustiece za rohy, úsilno jest za ocas chvátati* 57/40 V, F, L, Jš.

1.1.1.1.2 Rozvitý predikát verbonominální

V textovém materiálu výrazně převažují doklady verbonominálního predikátu s neslovesnou částí vyjádřenou jmenným tvarem adjektiva, který je rozvit dalším větným členem (112 dokladů, 59 adjektiv). Doklady rozvitého predikátu verbonominálního: *jenž jmu dvěma penězoma dlužen bieše* 77/20 V, C, F, L, P, Cr, Z, Jš, *ot nás věrných dóstojen jest všeho zlého* 35/04 V, C, F, L, Cr, Fs, Jš, *neb dievky tak hrozny biechu* 14/28 P1 P, Fs, *tehdy ijedna žena mužem jista nebieše* 02/49 V, C, F, S, P, Cr, Fs, Z, Jš, *a tej velmi násilen bieše* 24/06 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš.

1.1.2 Několikanásobný verbonominální predikát

Několikanásobný slovesně-jmenný přísudek s jmenným tvarem adjektiva v pozici neslovesné části predikátu je v textovém materiálu doložen jen ojediněle, a sice: *nalézachu, ani zbodeni a zbiti noži* 11/30 L, *črstvy a múdry byly* 09/10 V, Hr, C, F, L, P, Cr, Z, *čisty a múdry byly* 09/10 Fs.

1.1.3 Konkurence

Predikát může být slovesný nebo slovesně-jmenný. U jednotlivých dokladů budeme zkoumat konkurenci ve způsobech vyjádření predikátu. Jmennému tvaru adjektiv může ve jmenné části slovesně-jmenného přísudku konkurovat: složený tvar adjektiva, substantivum, příslovce nebo přísudek slovesný.

1.1.3.1.1 Jmenný se sponou

1.1.3.1.1.1 Bez konkurence

1.1.3.1.1.1.1 Shodné totožné adjektivum ve všech dokladech

V analyzovaném materiálu je 67 predikátů verbonominálních (33 adjektiv, např. *bezpečný, dóstojný, jistý, neustavičný, úzký*), jejichž jmenná část je doložena výhradně, tj.

ve všech zkoumaných textových pramenech, jedním adjektivem, které dokládá tvar jmenný. Doklady: *že jest hotov za svého jazyka čest umřieti* 69/03 V, F, K, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *ale že ješče kněz Václav mlád bieše* 25/17 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *ale že jmu pán Jindřich silen bieše* 2D/43 V, L, Cr, Fs.

1.1.3.1.1.1.2 Synonymní adjektiva ve jmenném tvaru

Časté je synonymní vyjádření jmenným tvarem adjektiva v pozici jmenné části predikátu (39 dokladů, 36 adjektiv, např. *dlužný, krásný, mladý, nerovný, úsilný*). Jedná se o dvojice či trojice adjektiv:

adjektivum *diven* – adjektivum *dvoren*. Doklady: *divno jim to bieše viděti* 08/27 V, Cr, *dvorno jim to bieše viděti* 08/27 C, F, S, L, P, Fs, Z, Jš;

adjektivum *dostožen* – adjektivum *hoden*. Doklady: *ot nás věrných dostožen jest všeho zlého* 35/04 V, C, F, L, Cr, Fs, Jš, *ot nás věrných hoden jest všeho zlého* 35/04 P, Z;

adjektivum *nemíl* – adjektivum *nelíb*. Doklady: *kněz 'u ta rada nemíla bieše* 18/30 V, C, F, P, Z, Jš, *kněz 'u ta rada nelíba bieše* 18/30 L, Cr, Fs;

adjektivum *nesnaden* – adjektivum *těžek* – adjektivum *úsilen*. Doklady: *král uzřev, že nesnadno sě jest obci protiviti* 49/27 Fs, *král vida, že jinak nemož býti| a že sě jest těžko obci protiviti* 49/27 Z, *kraal uzřev, že úsilno sě jest obci protiviti* 49/27 V, C, F, L, P, Cr, Jš.

1.1.3.1.1.1.2 Konkurence adjektiva ve tvaru složeném

1.1.3.1.1.1.2.1 Vyjádření týmž adjektivem

Je doloženo 10 dokladů konkurence složeného a jmenného tvaru téhož adjektiva v predikátu verbonominálním v neslovesné části (8 adjektiv: *neudatný, obecný, pokorný, slovutný, zlý*). Jsou to dvojice jmenného a složeného tvaru:

adjektivum *neudaten* – *neudatný*. Doklady: *že ovšem neudaten bieše* 17/04 V, C, L, P, Cr, Z, Jš, *že ovšem neudatný bieše* 17/04 F, Fs;

adjektivum *obecen* – *obecný*. Doklady: *a nenie-li obecno neb jest druhé tehdy nic nenie* 59/14 P2 P, Cr, Fs, *a nenie-li obecné neb jest druhé tehdy nic nenie* 59/04 P2 L;

adjektivum *pokoren* – *pokorný*. Doklady: *že jest tak pokoren kněz Václav* 28/02 V, C, F, L, Cr, Zs, Jš, *že jest tak pokorný kněz Václav* 28/02 P, Z;

adjektivum *slovúten* – *slovutný*. Doklady: *to bude slovútno po světu* 07/09 V, C, F, L, P, Cr, Z, Jš, *to bude slovútné po světu* 07/09 S, Fs;

adjektivum *zel* – *zlý*. Doklady: *že strašivému s udatným zlo sě raditi* 18/26 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, *že strašivému s udatným zlé sě raditi* 18/26 Jš.

1.1.3.1.1.1.2.2 Vyjádření jiným synonymním adjektivem

2 doklady v textu ukazují konkurenci jmenného tvaru adjektiva v neslovesné části predikátu se složeným tvarem jiného adjektiva synonymního významu. Jedná se o dvojice: adjektivum *slovuten* – adjektivum *slavný*. Doklady: *tiem činem bude náš slovuten rod* 34/06 V, C, F, L, P, Fs, Z, Jš, *tiem činem bude náš slavný plod* 34/06 Cr; adjektivum *věren* – *převěrný*. Doklady: *ti l'udie věrni biechu* 02/43 V, C, F, S, L, P, Cr, Fs, Z, *ti l'udie převěrníe biechu* 02/43 Jš.

1.1.3.1.1.1.3 Konkurence substantiva

Konkurencí jmennému tvaru přídavného jména ve jmenné části verbonominálního přísudku může být také substantivum. 11 dokladů ukazuje na konkurenci substantiva (9 adjektiv, např. *chrastavý*, *lěni*, *mocný*, *snadný*, *volný*). Jedná se o dvojice:

adjektivum *chrastav/krastav* – substantivum *království*. Doklady: *Češte své, i chrastavo* 04/29 F, Cr, s tvarem adjektiva *chrastavý* alternuje varianta *krastavý*: *Češte své, i krastavo* 04/29 V, C, L, P, Jš, doklad se substantivem: *Češte své, i království* 04/29 S. Lze se domnívat, že písař či opisovač neporozuměl textu. Srovnajme kontext: *Na váš lid hledati bude viny| a svým rozdělí vaše dědiny. | Češte své, i krastavo, | nedaj v sě cizozemcóm, česká hlavo!* 04/27 – 04/30;

adjektivum *lén* – substantivum *lěň*. Doklady: *By král lěň na vojnu vstáti*, 80/15 Z, Jš, *Neb bieše lěň na vojnu vstáti*, 80/15 Fs, varianta se substantivem ve jmenné části predikátu verbonominálního: *By krále lěň na vojnu vstáti*, 80/15 V, P. Jedná se o užití synonymních výrazů, užití substantiva může naznačovat ústup jmenného tvaru ve funkci jmenné části verbonominálního predikátu;

adjektivum *mocen* – substantivum *moc*. Doklady: *A však ciesař všech mocen bieše*, 34/18 Jš, *A však ciesař v svéj moci bieše*, 34/18 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z. I zde lze s ohledem na fakt, že bylo užitó substantivum se synonymním významem, tvrdit, že se jedná o důkaz ústupu jmenných tvarů adjektiv v této syntaktické funkci;

adjektivum *práv* – substantivum *právo*. Doklady: *ne pro to, by práv rád byl*, 59/29 P, Cr, Fs, *ne pro to, by právu rád byl*, 59/29 V, F, L, Z, Jš. Jedná se o užití synonymních výrazů, užití substantiva může naznačovat ústup jmenného tvaru ve funkci jmenné části verbonominálního predikátu.

1.1.3.1.1.1.4 Konkurence příslovce

Ojediněle konkuruje jmennému tvaru přídavných jmen v neslovesné části přísudku verbonominálního také příslovce. Konkurence příslovce a adjektiva je doložena 2 doklady (2 adjektiva: *věrný, volný*). Jedná se o dvojice:

věren – *věrně*, doklady: *než taký Němec vieren Čechóm bude*, 70/50 F, *než taký Němec věrně s Čechy bude*, 70/50 V, C, L, P, Fs, Z, Jš;

volen – *volně*, doklady: *a Míšněné juž v městě volni biechu*, 103/24 V, L, Z, Jš, *a Míšněné juž v městě volně biechu*, 103/24 F, *a Míšněné volně v město jdiechu*, 103/24 P, Cr.

1.1.3.1.2 Konkurence slovesného přísudku

V textovém materiálu Dalimilovy kroniky je doložena konkurence predikátu verbonominálního s přísudkem slovesným (7 dokladů, 7 adjektiv): Dvojice synonymních vyjádření:

adjektivum *dobr* – verbum *neslušeti*, doklady: *řkúc: „Nenie dobro včiniti“* 52/22 Z, *řkúc: „Neslušie mezi dřvi a podvoj prsta vložití.“* 52/22 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Jš;

adjektivum *lib* – verbum *věřiti* – verbum *přieti*, doklady: *kohož mi libo, toho pojmu s sebú v radu*, 63/28 Jš, *komuž věři, toho pojmu s sebú v radu*, 63/28 V, F, *komuž věřím, toho pojmu s sebú v radu*, 63/28 P, Fs, Z, *komuž přeji, toho pojmu s sebú v radu*, 63/28 L, Cr;

adjektivum *škóden* – verbum *škoditi*, doklady: *to král' u českému velmi škódnó bieše*, 92/58 L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *to král' u českému velmi škuodno bieše*, 92/58 C, F, *to král' u českému škodieše*, 92/58 V;

adjektivum *věren* – verbum *slúžiti*, doklady: *ten kněz' u ovšem věren bieše*, 76/26 V, C, F, K, L, P, Cr, Z, Jš, *ten kněz' u ovšem věrně služieše*, 76/26 Fs.

1.1.3.1.3 Kumulace

Často je na jednom místě v textu doloženo několik způsobů vyjádření téže skutečnosti. Do konkurence se tedy proti sobě staví několik forem, např. jmenná část predikátu je vedle jmenného tvaru adjektiva vyjádřena jiným adjektivem ve jmenném tvaru, složeným tvarem, substantivem, adverbium nebo je predikát verbonominální nahrazen formou přísudku slovesného. Několik různých způsobů vyjádření nacházíme v textovém materiálu na 17 místech (16 adjektiv). Jedná se o dvojice, trojice či skupiny:

adjektivum *cěl* – adjektivum *zacělen* – sloveso *zacěleti*. Doklad jmenného tvaru adjektiva *cělý* v neslovesné části verbonominálního predikátu: *rány jeho celý biechu*, 31/21 P,

jmenný tvar *zacělený* adjektiva: *rány jeho všě zacěleny biechu*, 31/21 L, Cr, doklad predikátu slovesného: *rány jeho všě zacělely biechu*, 31/21 V, C, F, Fs, Z, Jš;

adjektivum *črstev* ve jmenném tvaru – adjektivu *črstvý* ve složeném tvaru – adjektivum *čist* ve jmenném tvaru – adjektivum *múdr* ve jmenném tvaru – adjektivum *múdry* ve složeném tvaru. Doklad adjektiva *črstvý* a *múdry* ve tvaru jmenném: *črstvy a múdry byly* 09/10 V, Hr, C, F, L, Pk Cr, Z, doklad kombinace jmenného tvaru adjektiv *čistý* a *múdry*: *čisty a múdry byly* 09/10 Fs, doklad kombinace adjektiv *črstvý* a *múdry* ve složeném tvaru: *črstvé a múdré byly* 09/10 S, Jš;

adjektivum *múdr* ve jmenném tvaru- adjektivum *múdry* ve složeném tvaru – substantivum *múdrost*. Doklad adjektiva *múdry* ve jmenném tvaru: *znaju to, že mladý, ač riedko, múdr bývá* 69/13 Jš, doklad konkurence složeného tvaru téhož adjektiva: *znaju to, že mladý, ač riedko, múdry bývá*, 69/13 V, F, *znají to, ač také i mladí múdří bývají*, 69/13 L, doklad substantiva: *mladý riedko své múdrosti vzívá*, 69/13 K, do dvojverší rozvedený verš, doklad substantiva ve jmenné části verbonominálního predikátu: *Znají to riedko mnozí mladí/ od přirozenie múdří jsu rádi* 69/13 Z;

adjektivum *snažen* ve jmenném tvaru– adjektivum *snažný* ve složeném tvaru – adjektivum *pilen* – adjektivum *znám*. Doklad jmenného tvaru adjektiva *snažný*: *neb jejie písari nevelmi sú snažni byli*, 00/21 V, C, F, P, Fs, doklad složeného tvaru téhož adjektiva: *neb jejie písari nevelmi sú snažni byli*, 00/21 Jš, doklad konkurence jmenného tvaru adjektiva *pilný*: *neb jejie písari nevelmi sú pilni byli*, 00/21 Cr, doklad konkurence jmenného tvaru adjektiva *známý*: *neb jejie písari nevelmi sú známi byli*, 00/21 Z.

1.1.3.1.4 Varianty vyjádření

Srovnáním textových pramenů zjišťujeme odlišnosti, které jsou dány různou mírou přesnosti, s níž písari či opisovači přistupovali k předloze. Nacházíme rozvedení veršů do dvouverší nebo trojverší, volné, samostatné vyjádření, doplnění či naopak vynechání verše, jeho zařazení na jiné místo v kontextu. Naší problematiky, tj. sledování užití jmenných tvarů adjektiv v syntaktické funkci predikátu, se uvedená skutečnost týká celkem ve 13 případech. Našli jsme 13 dokladů (v nich je užito 12 adjektiv, např. *důstojný*, *libý*, *přepěť*, *studený*, *vděčný*), které ukazují různý stupeň takto volného způsobu vyjádření. Dvojice: adjektivum *důstojen* v neslovesné části predikátu verbonominálního –volné vyjádření. Doklady: *né, sú ot múdrych důstojni dieka*, 11/42 V, C, F, L, P, Cr, Jš, doklad volného vyjádření: *ostavichu po sobie dobrú dieku*, 11/42 S;

adjektivum *nepodoben* v neslovesné části predikátu – volné vyjádření. Doklady: *Synu jeho počť sě ta řeč nepodobna zdáti*, 66/21 V, F, L, Z, Jš, *Syn to uslyšav počť hnievy vlasy s sebe rváti*, 66/21 P, *Syn to uslyšav počť z sebe vlasy trhati*, 66/21 Cr, *Syn to uslyšav počť vlasy sebe rváti*, 66/21 Fs;

adjektivum *studen* ve jmenné části verbonominálního predikátu – volné vyjádření: *ale Němci na poli studeni biechu*, 74/30 V, C, F, L, P, Cr, Z, Jš, *ale Němci na poli zimú mrziechu*, 74/30 Fs;

adjektivum *vinen* v neslovesné části predikátu verbonominálního – volné vyjádření: *nebo ktož sú byli vinni tú smrťú kněžě svatého*, 30/59 V, H, C, F, L, P, Cr, Fs, Jš, *neb ktož zabili sú kněze svatého*, 30/59 Z;

adjektivum *nesnaden* – adjektivum *těžek* rozvedeno do dvojverší – adjektivum *úsilen*. Doklady: *král uzřěv, že nesnadno sě jest obci protiviti* 49/27 Fs, *král vida, že jinak nemož býti| a že sě jest těžko obci protiviti* 49/27 Z, *kraal uzřěv, že úsilno sě jest obci protiviti* 49/27 V, C, F, L, P, Cr, Jš.

1.2 Predikát verbonominální s modálním slovesem

Predikát může být pozměněn modálním slovesem. Sponové sloveso je v infinitivu, vyjadřovatelem predikačního vztahu je modální sloveso. (Čechová, M.: ČŘJ, s. 308 – 309)

1.2.1 Holý x rozvitý predikát

Verbonominální predikát s modálním slovesem se jmennou částí vyjádřenou adjektivem ve jmenném tvaru může být rozvit dalšími větnými členy (11 dokladů, 10 adjektiv) nebo může zůstat holý (5 dokladů, 4 adjektiva).

1.2.1.1 Holý predikát verbonominální s modální slovesem

Holý predikát verbonominální s modálním slovesem, jehož neslovesná část je vyjádřena adjektivem ve jmenném tvaru, doložen pouze 5krát (4 adjektiva: *poslušný, rád, sytý, známý*). Doklady: *a když by který něchtel poslušen býti* 14/24 P1 P, Fs, *kerak jest Sobieslav chtiel sie znám učiniti* 67/32 P6 Fs, *po tom budeš chtieti, a nelzeť bude jmieti* 32/30 Z.

1.2.1.2 Rozvitý predikát verbonominální s modálním slovesem

Textové prameny dokládají 11 výskytů rozvitého verbonominálního predikátu s modálním slovesem (10 adjektiv, např. *dlužen, milostivý, múdrý, věrný, známý*). Doklady:

adjektivum *dlužen*. Doklad: *řka: „nechu býti dlužen věrú otcu mému“ 66/23 V, L, P, Cr, Fs, Z, Jš*, adjektivum *užitečen*. Doklad: *by byli chtěli to užitečno duši jmiati 90/19 V, C, F, L, Z, Jš*, adjektivum *věren*. Doklad: *a tobě chcu věren býti viece 21/31 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš*, adjektivum *jíst*. Doklad: *a chtěl-li by tiem jíst býti 99/08 V, C, F, L, Z, ten nerod' pro své země čest lén býti 4D/20 V, L, Cr*. Sloveso *neroditi* je zde užito ve významu *nechtít*, tedy se také jedná o sloveso s modálním významem.

1.2.2 Konkurence

1.2.2.1 Bez konkurence

1.2.2.1.1 1 adjektivum ve všech dokladech

V dokladech Dalimilovy kroniky je 9krát jmenná část verbonominálního predikátu s modálním slovesem vyjádřena jedním adjektivem ve tvaru jmenném, nejedná se tedy o konkurenci (8 adjektiv, např. *milostivý, pomocný, poslušný, rád, užitečný*). Doklady: *nechcete-li v tom múdři býti 106/23 V, F, L, Fs, Z, Jš*, *by byli chtěli to užitečno duši jmiati 90/19 V, C, F, L, Z, Jš*, *kerak jest Sobieslav chtiel sie znám učiniti 67/32 P6 Fs*.

1.2.2.1.2 Synonymní adjektiva ve jmenném tvaru

3 doklady je doložena konkurence dvou adjektiv ve jmenném tvaru v syntaktické funkci jmenné části verbonominálního predikátu s modálním slovesem. Jsou to dvojice: adjektivum *hrozen* – adjektivum *uhrozil*. Doklad: *tak bieše hrozen, že nesmieše ijeden miemec se do Čech oddati 67/32 P1 P*, *také bieše hrozen 67/32 P1 Fs*, *Neb bieše Sobieslav uhrozil že sie nesmie ijeden oddati 67/32 Cr*; adjektivum *dlužen* – adjektivum *věren*. Doklady: *řka: „Nechcu býti dlužen věrú otcu mému“ 66/23 V, L, P, Cr, Fs, Z, Jš*, *řka: „Nechcu býti věren věrú otcu mému“ 66/23 F*.

1.2.2.2 Konkurence slovesného přísudku

V konkurenci verbonominálního predikátu s modálním slovesem stojí ve 3 dokladech predikát slovesný s modálním slovesem. Jedná se o tyto dvojice: adjektivum *jíst* – verbum *ujistiti se*, doklady: *a chtěl-li by tiem jíst býti, 99/08 V, C, F, L, Z, a chtěl-li se tiem ujistiti, 99/08 P, Cr, Fs, Jš*; adjektivum *lén* – verbum *nemít přieti*. Doklady: *ten nerod' pro své země čest lén býti 4D/20 V, L, Cr, ten nemá své země záhuby přieti 4D/20 Fs*; adjektivum *rád* – verbum *chtieti*, doklady: *po tom by rád, nebude' lze ji mieti, 32/30 Z, po tom buděš chtieti, a nelze' bude jmiati, 32/30 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Jš*.

1.2.2.3 Varianty vyjádření

Jak jsme uvedli výše, s ohledem na míru přesnosti písařů a opisovačů jsou v textovém materiálu doloženy odlišnosti. Našli jsme 1 doklad volného způsobu vyjádření. Je to dvojice:

adjektivum *lib* – volné vyjádření. Doklady: *čoz jim libo vše učiniti 64/52 P, a čoz bude jim libo vše učiniti 64/52 Cr, a což bude jim libo, to chce učiniti 64/52 Fs, ale Českú čest vezde chce rád ploditi 64/52 Jš, ale českú čest chce ve všem ploditi 64/52 V, F, L, Z.*

Atribut

„Přívlastek je výraz, který přímo rozvíjí syntaktické substantivum v jakékoli větněčlenské platnosti.“ (Grepl, M., Karlík, P.: Skladba spisovné češtiny, s. 260) Atribut může být kongruentní nebo nekongruentní.

2.1. Atribut shodný

Přívlastek shodný neboli atribut kongruentní bývá nejčastěji vyjádřen adjektivem. Prostředkem syntaktické závislosti adjektiva na řídicím substantivu je shoda. (Grepl, M., Karlík, P.: Skladba spisovné češtiny, s. 260)

V analyzovaném materiálu je adjektivum ve jmenném tvaru v syntaktické funkci atributu shodného zastoupeno 31krát (23 adjektiv, např. *biedný, boží, hustý, nový, silný*). V těchto 31 dokladech je 10 výskytů adjektiv o-kmenových maskulin, 5 výskytů o-kmenových adjektiv neuter, 3 výskyty jer-jo-kmenových adjektiv maskulin, 7 výskytů a-kmenových adjektiv feminin a 1 výskyt jer-ja-kmenového adjektiva feminina.

2.1.1. O-kmen

2.1.1.1. Maskulina

Maskulina jsou v textovém materiálu ve funkci atributu shodného zastoupena více doklady než neutra. Doloženy jsou jednak tvary singuláru, jednak plurálu.

2.1.1.1.1. Singulár

Většina dokladů jmenných tvarů adjektiv s větněčlenskou platností atributu shodného je v singuláru. Zastoupeny jsou významy nominativu, dativu a akuzativu.

2.1.1.1.1.1. Nominativ

Tento význam je doložen 3 výskyty (3 adjektiva: *čistý, mladý, skúpy*). Doklady: *kněz čist niti s málem stojieše* 50/55 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *kněz mlád mladého se skutka dopusti* 89/27 C, L, Jš, *čin vždy skúp* 36/37 Jš.

2.1.1.1.1.2. Dativ

Tento význam je doložen 3 výskyty (2 adjektiva: *mnohý, nebohý*). Doklady: *mnohu pánóm káza hlavy stieti* 59/17 V, *á, běda mně nebohu* 34/51 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *běda mně nebohu, že tak pozdě znamenach* 85/66 V, C, F, L.

2.1.1.1.1.3. Akuzativ

Tento význam je mezi o-kmenovými adjektivy maskuliny zastoupen nejvíce doklady (7 výskytů, 6 adjektiv). Doklady: *jeho vrahóm na pokon bědna* 6/22 Fs, *kněz i mrtva Juřika jě sě čstíti* 62/29 V, F, L, P, Cr, Z, Jš, *jaz jmám pln sklep Lubušina zlata* 10/74 V, L, Cr, *ten jest kostel, ale pust vídal* 35/30 Z, *na však večer nového manželstva hledáchu* 02/52 C, F.

2.1.1.1.2. Plurál

Jmenné tvary adjektiv v plurálu jsou v syntaktické funkci atributu shodného doloženy třemi výskyty, a to jen v přímých pádech, tedy v nominativu a akuzativu (adjektiva: *čistý, plný, silný*).

2.1.1.1.2.1. Nominativ

Je jediný doklad tohoto významu, a sice adjektivum *plný*: *budú nám sde plni stoli* 02/30 V, C, F, S, L, P, Cr, Fs, Z, Jš.

2.1.1.1.2.2. Akuzativ

Význam akuzativu je doložen 2krát. Doklady: *a sami čisty domy jmějiechu* 79/08 V, *že na brodě pány silny* 2D/11 V.

2.1.1.2. Neutra

Všechny 4 doklady adjektiv neuter ve tvaru jmenném ve funkci atributu shodného jsou v singuláru.

2.1.1.2.1. Nominativ

Atribut shodný je tímto významem doložen jen jedinkrát, a sice: *a okolo husto hložie bieše* 38/08 Jš.

2.1.1.2.2. Akuzativ

Význam akuzativu je doložen 2 výskyty (2 adjektiva: *cělý, jistý*). Doklady: *žeť nikdiež za celo kroniky nevědě* 00/20 Fs, v dokladu není uvedeno řídicí substantivum, *že na bojišči Čechy jisto svítězstvie jmiechu* 74/26 V, L, Cr.

2.1.1.2.3. Lokál

Pouze jedinkrát je doložen význam lokálu neutra singuláru ve větné pozici atributu shodného. Jedná se o doklad: *v nově jest v rovu zavřela* 7D/24 Pl, L, Fs, není uvedeno rozvíjené skladebné substantivum.

2.1.2. Jer-jo-kmen

Všechny doklady jmenného tvaru adjektiva maskulina s jer-jo-kmenovou deklinací s větněčlenskou platností atributu kongruentního jsou v čísle jednotném. Jedná se o významy nominativu a akuzativu.

2.1.2.1. Nominativ

Doklad vyjádření tohoto gramatického významu je ojedinělý. Doklad adjektiva *sviní: a tomu klášteru Sviň Brod riekáchu* 42/08 H, doklad adjektiva *pání: by se páně Vilémov pramen* 8D/39 Pl, adjektivum *pání* je ve významu nominativu: „*tvar ustrnul a klade se bez náležité shody gramatické.*“ (Gebauer, J. Historická mluvnice jazyka českého, s. 314)

2.1.2.2. Akuzativ

Také tento význam je doložen pouze jediným výskytem, jedná se o adjektivum *biskupí*. Doklad: *Řehoř na biskupí stolec vznide* 94/30 V, C, F, L.

2.1.3. A-kmen

Všechna adjektiva ve tvaru jmenném s a-kmenovou deklinací v syntaktické funkci atributu shodného jsou rodu ženského. Celkem se jedná o 7 dokladů (6 adjektiv: *krvavý, plný, pustý, suchý, toliký, veliký*). Doloženy jsou tvary singuláru i plurálu.

2.1.3.1. Singulár

Jmenné tvary adjektiv feminin náležejících do a-kmenové deklinace ve tvaru singuláru ve funkci atributu shodného jsou doloženy ve významu genitivu a akuzativu.

2.1.3.1.1. Genitiv

Tento význam je zastoupen 2 doklady. Jsou to: *suchu otky vzeťvénie* 06/04 V, tento tvar neodpovídá pravidelné a-kmenové formě, nejspíš se jedná o chybu písaře či opisovače; *až řeky veliky túhy duojdu* 05/02 Fs.

2.1.3.1.2. Akuzativ

Význam akuzativu je zastoupen 3 doklady (adjektiva: *krvavý, pustý, toliký*). Doklady: *i vrže za sě tak krvavu* 31/52 V, H, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, v dokladu je řídicí substantivum *hlava* elipticky vypuštěno, neboť je uvedeno v předcházejícím verši. Dvojverší: *Sám jemu inhed stě hlavu| i vrže za sě tak krvavu* 31/51 – 52. Další doklad: *řkúc: „Lépe jest dědinu pustu jmieti“* 92/13 V, C, F, Jš, *Proč svú řeč toliku strojíš?* 83/18 C.

2.1.3.2. Plurál

V plurálu je tvar jmenný adjektiv feminin s a-kmenovou deklinací doložen pouze s významem akuzativu.

2.1.3.2.1. Akuzativ

Tento význam je zastoupen 2 doklady, a to: *řkúc: „Lépe jest dědiny pusty jmieti“* 92/13 L, Z, *plny ulice lidí oděných vidieše* 83/42 V, C, L, P, Jš.

2.1.4. Jer-ja-kmen

Jediný doklad Jmenného tvaru adjektiva jer-ja-kmenové deklinace je v ženském rodě, singuláru ve významu akuzativu. Doklad: *a boží čest mnohým činem ploditi* 95/10 V, C, F, P, Cr, Fs, Z, Jš.

2.2. Konkurence

Jmennému tvaru adjektiv ve funkci atributu může konkurovat složený tvar stejného adjektiva (16 výskytů), substantivum (3 výskyty), příslovce (1 výskyt) nebo se může jednat o jiné vyjádření.

2.2.1. Konkurence složeného tvaru adjektiva

Nejpočetněji zastoupena je konkurence jmenného a složeného tvaru téhož adjektiva (16 výskytů, 14 adjektiv, např. *biskupí, čistý, mladý, mnohý, plný*). Jedná se o dvojice: adjektivum *cěl – celý*. Doklad: *žeť nikdiež za celo kroniky nevědě 00/20 Fs, žeť nikdiež celé kroniky nevědě 00/20 V, C, F, S, P, Cr, Jš*; adjektivum *čist – čistý*. Doklad: *a sami čisty domy jmějiechu 79/08 V, a sami čisté domy jmějiechu 79/08 Z, a sami čistý dóm jmějiechu 79/08 L, P, Jš*; adjektivum *hust – hustý*. Doklad: *a okolo hložie husto bieše 38/08 Jš, a okolo hložie husté bieše 38/08 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z*; adjektivum *neboh – nebohý*. Doklad: *běda mně nebohu, že tak pozdě znamenach 85/66 V, C, L, běda mně nebohému, že tak pozdě znamenach 85/66 Jš*.

2.2.2. Konkurence substantiva

V textovém materiálu jsou doloženy 3 výskyty konkurence jmenného tvaru adjektiva se substantivem (3 adjektiva: *biedný, biskupí, boží*). Jsou to dvojice: adjektivum *bieden – substantivum bieda*. Doklad: *jeho vrahóm na pokon bėdna 6/22 Fs, jeho vrahóm na pokon bėda 6/22 V, C, S, L, P, Cr, Z, Jš*; adjektivum *biskupí – substantivum biskupstvo*. Doklad: *Řehoř na biskupí stolec vznide 94/30 V, C, F, L, Řehoř na biskupstvo vznide 94/30 Z*; adjektivum *boží – substantivum bóh*. Doklady: *a boží čest mnohým činem ploditi 95/10 V, C, F, P, Cr, Fs, Z, Jš, a bohu čest mnohým činem ploditi 95/10 L*.

2.2.3. Konkurence číslovky

Doklad konkurence číslovky ve funkci atributu je dochován pouze jeden. Jedná se o dvojici adjektiva *mnoh – neurčitá číslovka mnoho*. Doklad: *mnohu pánóm káza hlavy stieti 59/17 V, mnoho pánóm káza hlavy stieti 59/17 F, L, P, Jš*.

2.2.4. Varianty vyjádření

Jak jsme uvedli již výše, písaři a opisovači přistupovali k předloze s různou mírou důslednosti, proto jsou na několika místech v textu rozdílné zápisy (4 doklady, 4 adjektiva). Dvojice a trojice:

adjektivum *jíst* – volné vyjádření. Doklady: *že na bojišči Čechy jisto svítězstvie jmiechu* 74/26 V, C, L, Cr, *že sie Čechové spolu na bojiště sjiedechu* 74/26 Fs;

adjektivum *nov* – volné vyjádření. Doklady: *v nově jest v rovu zavřela* 7D/24 Pl, L, Fs, *mnohos v roviech zatvořila* 7D/24 Z;

adjektivum *pln* – 2 volná vyjádření. Doklady: *jaz jmám pln sklep Libušina zlata* 10/74 V, L, Cr, *já mám dosti stržeba i zlata* 10/74 S, *za plný sklep mám Libušina zlata* 10/74 Jš;

adjektivum *pln* ve funkci atributu – adjektivum *pln* ve funkci jmenné části verbonominálního predikátu (elipsa sponového slovesa *býti*) – volné vyjádření. Doklady: *plny ulice ľudí oděných vidieše* 83/42 V, C, L, P, Jš, *všecko odiených lidí plno* 83/42 Fs, *vše ulice odiencóv* 83/42 Cr;

adjektivum *tolik* – volné vyjádření. Doklady: *Proč svú řeč toliku strojíš?* 83/18 C, *viez, chlape,že s králem stojíš* 83/12 P, *viez, pope, že s králem mluvíš* 83/18 Fs.

Objekt

Předmět rozvíjí sloveso, případně adjektivum. Řídící člen určuje tvar předmětu, jeho pádovou formu. Na předmět se ptáme pádovými otázkami a pád je tedy prostředek, jímž se značí syntaktická závislost objektu na řídícím slovese nebo adjektivu.

V našem materiálu je doloženo 5 výskytů jmenného tvaru adjektiva s větněčlenskou platností objektivu (4 adjektiva: *bohatý*, *chudý*, *mnohý*, *nebohý*).

3.1. Jmenný tvar adjektiva ve formě singuláru maskulina

3.1.1. Genitiv

Doklad jmenného tvaru adjektiva ve funkci objektu ve formě genitivu je de facto jeden, neboť se jedná o objekt několikanásobný čili jedná se o jeden doklad 2 adjektiv: *bohatý*, *chudý*. Doklad: *neživte chuda ni bohatého* 68/25 *chuda*: V, *bohata*: L.

3.1.2. Dativ

Doklady adjektiva ve tvaru jmenném ve funkci objektu ve formě dativu jsou v textovém materiálu 2 (adjektivum *mnohý*). Doklady: *neb tu mnohu a s málem kněz český ostál 58/33 V, C, F, P, Jš, a mnohu káza oči vynieti 59/18 V.*

3.1.3. Akuzativ

Ojediněle je doložen jmenný tvar adjektiva také ve funkci předmětu ve tvaru akuzativu. Jedná se o adjektivum *neboh*: *tu syn Vackóv neboha zóči 56/46 V, F, L, Z, Jš.*

3.2. Objekt několikanásobný

Jak je uvedeno výše, objekt několikanásobný je zastoupen jedním dokladem, a to: *neživte chuda ni bohatého 68/25 chuda: V, bohata: L.*

3.3. Konkurence

3.3.1. Konkurence složeného tvaru adjektiva

V textových pramenech Dalimilovy kroniky je ve větňčlenské platnosti objektivu doložena převážně konkurence jmenného a složeného tvaru (3 doklady, 3 adjektiva: *bohatý, chudý, mnohý*). Jedná se o dvojice tvarů adjektiv:

bohat – bohatý. Doklady: *neživte chuda ni bohata 68/25 L, neživte chuda ni bohatého 68/25 V, F, P, Cr, Fs, Z, Jš;*

chud – chudý. Doklady: *neživte chuda ni bohatého 68/25 V, neživte chudého ni bohatého 68/25 F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš;*

mnoh – mnohý. Doklady: *a mnohu káza oči vynieti 69/18 V, a mnohým káza oči vynieti 69/18 F, P, Cr, Fs, Z, Jš.*

3.3.2. Konkurence příslovce

Ojediněle je doložena konkurence příslovce se jmenným tvarem adjektiva ve funkci objektu. Jedná se o dvojici:

adjektivum *mnoh* – příslovce *mnoho*. Doklady: *neb tu mnohu a s málem kněz český ostál 58/33 V, C, F, L, Jš, neb mnoho a s málem kněz český ostál 58/33 L, Z.*

3.3.3. Varianty vyjádření

Je doloženo jedno volné vyjádření v konkurenci jmenného tvaru adjektiva ve funkci předmětu. Jedná se o dvojici adjektiva *neboh* a volné vyjádření: *tu syn Vackóv neboha zóči* 56/46 V, F, L, Z, Jš, *tu syn Vackóv jemu z bóči* 56/46 P, *tu syn Vackóv jej vzbóči* 56/46 Cr, *tu syn Vackóv jeho zaskočí* 56/46 Fs.

Doplněk

Doplněk se od ostatních rozvíjejících větných členů liší tím, že se vztahuje k dvěma větným členům zároveň. Jedním jeho řídícím členem je substantivum v jakékoliv syntaktické funkci, druhým sloveso. Pokud je větněčlenská platnost substantiva subjekt, jedná se o doplněk subjektový (41 dokladů, 14 adjektiv), pokud substantivum plní funkci objektu, jedná se o doplněk objektový (21 dokladů, 7 adjektiv).

Konkurence příslovce jiného významu

Jmennému tvaru adjektiva stojí v konkurenci příslovce jiného významu (1 doklad, 1 adjektivum). Jedná se o dvojici:

pěš – spěšně. Doklady: *plačúc pěše v boj jdiechu* 15/29 V, P, Jš, *plačúc spěšně v boj jdiechu* 15/29 F;

4.1. Doplněk subjektový

Doplněk subjektový rozvíjí sloveso a substantivum s větněčlenskou platností podmětu. V textovém materiálu je doloženo 42 výskytů jmenného tvaru adjektiva s touto syntaktickou funkcí (14 adjektiv: *celý, jatý, rád, silný, zdravý*).

Doklady: *bosa i bez rukávón rúcho práše* 41/04 V, H, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *druzí názi s stráně sě plaziechu* 36/20 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *i chtieše rád bratra zprostiti* 59/43 V, F, L, Cr, Fs, Z, Jš, *plačúc pěše v boj jdiechu* 15/29 V, P, Jš, *i uzře, že jeho bratřie ležie zbiti* 32/44 P8 L, Cr, Fs, Z, *a ten, jenž pieš chodil* 1D/21 L, P, Fs, Jš, *a k městu vesel přijede* 6D/28 L.

4.1.1. Konkurence

V konkurenci jmennému tvaru adjektiva s větněčlenskou platností doplňku jsou doloženy složené tvary adjektiv (3 doklady, 3 adjektiva), substantiva (2 doklady, 1 adjektivum), slovesný predikát (2 doklady, 2 adjektiva) nebo verbonominální (1 doklad,

1 adjektivum) predikát, příslovce (1 doklad, 1 adjektivum) či volné vyjádření (1 doklad, 1 adjektivum).

4.1.1.1. Konkurence složeného tvaru adjektiva

Konkurence složeného a jmenného tvaru téhož adjektiva je doložena 3 doklady (3 adjektiva: *jatý, mrtvý, nebohý*). Jedná se o dvojice tvarů:

jat – jatý. Doklady: *stojieše jako jat v udici 05/09 V, C, S, L, Cr, Fs, Jš, stojieše jako jatý v udici 05/09 F, P;*

mrtev – mrtvý. Doklady: *než bych svého jazyka hanby, i mrtev ležě, želel 70/38 V, C, L, Z, Jš, než bych svého jazyka hanby, i mrtvý ležě, želel 70/38 F;*

neboh – nebohý. Doklady: *zbiv Polan mnoho, neboh snide 60/31 V, L, P, Cr, Z, Jš, zbiv Polan mnoho, nebohý snide 60/31 F.*

4.1.1.2. Konkurence substantiva

Konkurence substantiva je doložena na dvou místech v textu, v obou případech se jedná o tutéž dvojici adjektiva a substantiva, a sice:

adjektivum *neboh* - substantivum *nebožtík*. Doklady: *zbiv Polan mnoho, neboh snide 60/31 V, L, P, Cr, Z, Jš, zbiv Polan mnoho, sám nebožtík 60/31 Fs;*

adjektivum *neboh* - substantivum *nebožtík*. Doklady: *a v tom boji neboh snide 77/06 Cr, a v tom boji nebožtík snide 77/06 Fs.*

4.1.1.3. Konkurence predikátu slovesného

Doplňku vyjádřenému jmenným tvarem adjektiva v analyzovaném materiálu 2krát konkuruje slovesný predikát (2 adjektiva: *nerád, zavřený*). Jedná se o dvojice:

adjektivum *nerád* – sloveso *račte*. Doklady: *kněz vecě: „Páni, nerádi slyšiechu“ 41/12 C, kněz vecě: „Páni, račte slyšěti!“ 41/12 V, H, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš;*

adjektivum *zatvořen* – sloveso *zavřieti*. Doklady: *ale Němci v svých domiech zatvořeni sediechu 104/32 V, F, L, Jš, ale Němci v domech zavřeli se biechu 104/32 P, ale Němci sie v domiech zavierachu 104/32 Fs.*

4.1.1.4. Konkurence predikátu verbonominálního

Ojedinele je doložena konkurence predikátu verbonominálního s jmenným tvarem adjektiva ve funkci doplňku subjektového. Jedná se o dvojici:

adjektivum *zavřen* – sloveso *zavřieti*. Doklady: *ale Němci v svých domiech zatvořeni sediechu 104/32 V, F, L, Jš, ale Němci v svých domiech zatvořeni biechu 104/32 Cr, Z.*

4.1.1.5. Konkurence příslovce

V jediném dokladu je zachycena také konkurence příslovce se jmenným tvarem adjektiva s větněčlenskou platností subjektového doplňku. Jedná se o dvojici:

adjektivum *silén* – příslovce synonymního významu *úsilně*. Doklady: *tu v boj silni vstupichu 53/46 P1 Cr, tu v boj úsilně velmi vstupichu 53/46 P1 L.*

4.1.1.6. Varianty vyjádření

Jedenkrát je doloženo volné vyjádření v konkurenci s jmenným tvarem adjektiva ve funkci subjektového doplňku. Jedná se o formulace, v nichž je v některých pramenech adjektivum *rád* vypuštěno:

adjektivum *rád* – volné vyjádření. Doklady: *rádi vyhrabali z hrobu 7D/20 P1, vykopali rádi z rovu 7D/20 L, a znovu jej vyhrabali 7D/20 Fs, vyhrabali ven z rovu 7D/20 Z.*

4.2. Doplněk objektový

Pokud doplněk rozvíjí sloveso a substantivum ve funkci předmětu, jedná se o doplněk objektový. V textových pramenech Dalimilovy kroniky je doloženo 20 výskytů jmenného tvaru adjektiva s větněčlenskou platností objektového doplňku (7 adjektiv, např. *chudý, jistý, pustý, rád, svázaný*).

Doklady: *by mě mohl chuda učiniti 85/14 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, neb jinak ny učinite jisty 59/12 V, F, L, Cr, Z, Jš, ale zádušnie pusto položiechu 79/32 V, C, F, L, Z, Jš.*

4.2.1. Konkurence

Je doložena konkurence objektového doplňku vyjádřeného jmenným tvarem adjektiva s doplňkem, v němž je užito adjektivum ve tvaru složeném (2 výskyty, 2 adjektiva), se substantivem (1 výskyt, 1 adjektivum), s příslovečným určením, které je vyjádřeno příslovcem (1 výskyt, 1 adjektivum) a s volným vyjádřením (2 výskyty, 2 adjektiva).

4.2.1.1. Konkurence složeného tvaru adjektiva

Konkurence složeného a jmenného tvaru adjektiva ve funkci objektového doplňku je doložena na 2 místech v textu. Jedná se o dvojice tvarů:

jíst – jistý. Doklady: *neb to každý za jisto jměj* 17/10 V, F, Cr, *neb to každý za jisté jměj* 17/10 C, L, P, Z, Jš;

svázán – svázaný. Doklady: *mne tak svázány otběžěchu* 13/26 V, C, S, P, *mne tak svázané otběžěchu* 13/26 F, L, Cr, Fs, Jš.

4.2.1.2. Konkurence substantiva

Jmennému tvaru adjektiva ve funkci doplňku objektového konkuruje substantivum. Tato konkurence je doložena jediným výskytem. Jedná se o dvojici:

adjektivum *obecen* – substantivum *obec*. Doklady: *a vše sbožie obecno jmějiechu* 02/44 V, C, F, S, P, Z, Jš, *a všeckno v obec spolu miejjechu* 02/44 Fs.

4.2.1.3. Konkurence příslovce

Konkurence příslovce a jmenného tvaru adjektiva je doložena pouze jedenkrát. Jedná se o dvojici:

adjektivum *obecen* – příslovce *obecně* s větňčlenskou platností příslovečného určení způsobu. Doklady: *a vše sbožie obecno jmějiechu* 02/44 V, C, F, S, P, Z, Jš, *a vše sbožie obecně jmějiechu* 02/44 L, Cr.

4.2.1.4. Varianty vyjádření

Konkurencí jmennému tvaru adjektiva v syntaktické funkci doplňku objektového je také volné vyjádření, a to ve dvou dokladech. Jedná se o dvojici:

adjektivum *jíst* – volné vyjádření. Doklady: *neb to každý za jisto jměj* 17/10 V, F, Cr, *to každý do sebe jměj* 17/10 Fs;

adjektivum *zdráv* – volné vyjádření. Doklady: *aby ju jměli zdrávu* 07/28 V, C, F, L, P, Cr, Z, Jš, *chtiece ji mieti za česku zprávu* 07/28 Fs. Zde se nejspíš jedná o nepochopení textu.

Příslovečné určení

Příslovečné určení je větňý člen rozvíjející sloveso nebo adjektivum v jakékoli syntaktické funkci. Sloveso či adjektivum neurčují tvar příslovečného určení, to je tedy

tvarově neřízené. Je to větný člen vyjadřující místní, časové, způsobové a příčinné okolnosti.

Je doloženo 14 výskytů příslovečného určení vyjádřeného jmenným tvarem adjektiva (9 adjektiv, např. *jistý, mladý, nenáhlý, pohanský, ředký*).

5.1. Druhy příslovečného určení

V námi zkoumaném textovém materiálu jsou doložena pouze příslovečná určení času (6 dokladů, 4 adjektiva) a způsobu (8 dokladů, 5 adjektiv).

5.1.1. Příslovečné určení času

Doloženo je 6 výskytů příslovečného určení času (4 adjektiva: *mladý, nenáhlý, ředký, skory*).

Doklady: *a inhed z mladu kázané nrawy jmějieše* 21/12 V, C, P, Z, *kněz v svéj zemi po nenáhlu vše uchodi* 40/15 V, H, C, F, Jš, *chléb po riedku jmějiechu* 37/06 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *ten jest v skoře života zbyl* 16/14 Jš.

5.1.2. Příslovečné určení způsobu

Jmenný tvar adjektiva ve funkci příslovečného určení způsobu je doloženo 8krát (5 adjektiv: *jistý, plný, pohanský, toliký, veselý*).

Doklady: *nebt' to za jisto povědě* 00/19 V, P, Fs, *neb se tehdy po pohansku jmiechu* 08/15 C, F, S, P, Cr, Fs, Z, Jš.

5.2. Konkurence

Konkurencí jmenného tvaru adjektiva s větněčlenskou platností příslovečného určení může být jmenný tvar adjektiva synonymního významu, složený tvar téhož adjektiva nebo adjektiva se synonymním významem, substantivum, příslovce nebo volné vyjádření.

5.2.1. Konkurence synonymního adjektiva ve tvaru jmenném

V jediném dokladu se objevila konkurence jmenného tvaru dvou synonymních adjektiv. Je to dvojice adjektiv:

skor – krátek. Doklady: *ten jest v skoře života zbyl* 16/14 Jš, *ten jest v krátčě života zbyl* 16/14 V, C, F, L, P, Cr, Z.

5.2.2. Konkurence složeného tvaru adjektiva

V textových pramenech Dalimilovy kroniky je doložena konkurence složeného tvaru jak téhož adjektiva, tak jiného adjektiva synonymního významu.

5.2.2.1. Vyjádření týmž adjektivem

Konkurence jmenného a složeného tvaru téhož adjektiva je doložena 3krát, vždy se jedná o adjektivum *jistý*. Tedy se jedná o dvojice tvarů:

jíst – jistý. Doklady: *nebt' to za jisto povědě* 00/19 V, P, Fs, *nebt' to za jisté povědě* 00/19 C, F, S, CCr, Z, Jš;

a to vám za jisto prav'u 10/75 V, C, F, O, S, L, P, Cr, Z, Jš, *a to vám za jisté prav'u* 10/75 Fs;

neb to ote mne každý za jisto věz 28/10 Fs, *neb to ote mne každý za jisté věz* 28/10 Cr.

5.2.2.2. Vyjádření jiným adjektivem synonymního významu

Vyjádření příslovečného určení jmenným tvarem adjektiva v konkurenci se složeným tvarem synonymního adjektiva, které rozvíjí substantivum a spolu s ním vyjadřuje význam příslovečného určení času, je doloženo jedinkrát. Jedná se o dvojici:

adjektivum *skor* – adjektivum *krátký*. Doklady: *ten jest v skoře života zbyl* 16/14 Jš, *ten jest v krátkém času života zbyl* 16/14 Fs.

5.2.3. Konkurence substantiva

Konkurence substantiva je doložena 3 výskyty (adjektivum *mladý*). Jedná se o dvojice:

adjektivum *mlád* – substantivum *mládí*. Doklady: *a ihned z mladu kázané nrawy jmějieše* 21/12 V, C, P, Z, *a ihned z mládí kázané nrawy jmějieše* 21/12 F, Jš;

adjektivum *mlád* – substantivum *mládí*. Doklady: *z mladu nikdiež kněžě ščedřejšieho* 89/08 V, L, P, Cr, Jš, *za mládí nikdiež kněžě ščedřejšieho* 89/08 F, Z;

adjektivum *mlád* – substantivum *mladost*. Doklady: *z mladu nikdiež kněžě ščedřejšieho* 89/08 V, L, P, Cr, Jš, *z mladosti nikdiež kněžě ščedřejšieho* 89/08 Fs.

5.2.4. Konkurence příslovce

Častá je konkurence jmenného tvaru adjektiva s příslovcem (6 dokladů, 5 adjektiv: *jistý*, *pěší*, *pohanský*, *toliký*, *veselý*).

5.2.4.1. Konkurence příslovce odvozeného od užitého adjektiva

Příslovce, které konkuruje jmennému tvaru adjektivu, je odvozeno od tohoto adjektiva (1 doklad, 1 adjektivum). Jedná se o dvojici:

adjektivum *pohanský* – příslovce *pohansky*. Doklady: *neb sě tehdy po pohansku jmiechu* 08/15 C, F, S, P, Cr, Fs, Z, Jš, *neb sě tehdy pohansky jmiechu* 08/15 V, L.

5.2.4.2. Konkurence příslovce

Jmennému tvaru adjektiva stojí v konkurenci příslovce synonymního významu (1 doklad, 1 adjektivum). Jedná se o dvojici:

jíst – dobře. Doklady: *a Styře, ty to za jístico věz* 19/10 Jš, *a Styře, ty to dobře věz* 19/10 V, Cr, Fs, Z.

Podmět

„*Podmět je výraz v syntaktické levovalenční pozici předpokládající nominativní formu.*“ (Grepl, M., Karlík, P.: *Skladba spisovné češtiny*, s. 235)

V textových pramenech Dalimilovy kroniky je jediný doklad podmětu vyjádřeného jmenným tvarem adjektiva. Zvláštní je na tomto dokladu fakt, že je adjektivum ve formě dativu, nikoliv nominativu. Jedná se o dativní vazbu s infinitivem, zřejmě pod vlivem latiny, kde se ovšem sloveso v infinitivu váže na akuzativ. Této vazby se užívalo pro stručnější vyjádření.

Doklad dvojverší: *že neslušie pohanu| rovnu býti křěšťanu* 23/09 – 10.

Výsledek analýzy

V analyzovaném textovém materiálu plní jmenné tvary adjektiv všechny syntaktické funkce, nabývají větněčlenské platnosti neslovesné části verbonominálního predikátu, neslovesné části verbonominálního predikátu s modálním slovesem, atributu, objektu, doplňku, příslovečného určení i podmětu.

Nejpočetněji je zastoupena syntaktická funkce jmenné části verbonominálního přísudku (171 výskytů, 91 adjektiv).

Hojně zastoupen je jmenný tvar adjektiv s větněčlenskou platností doplňku subjektového (41 výskytů, 14 adjektiv).

Atribut je také v textovém materiálu často vyjádřen jmenným tvarem adjektiv, a to ve 31 dokladech (23 adjektiv).

Významnou skupinu tvoří jmenné tvary adjektiv s větňčlenskou platností doplňku objektového. Doloženo je 21 výskytů (7 adjektiv).

16 výskyty je doložena další syntaktická funkce jmenných tvarů adjektiv, a sice funkce jmenné části verbonominálního predikátu s modálním slovesem (14 adjektiv).

Častá je také větňčlenská platnost příslovečného určení, ta je doložena 14 výskyty (9 adjektiv).

Jediným dokladem je doložena také syntaktická funkce podmínky.

Ve všech syntaktických funkcích jmenným tvarům adjektiv nejčastěji konkurovaly jmenné tvary jiných (často synonymních) adjektiv, ale také složené tvary adjektiv (jednak stejných adjektiv, jednak jiných adjektiv synonymního významu). Významně jmenným tvarům adjektiv konkurovalo vyjádření syntaktické funkce substantivem. Jmenným tvarům adjektiv konkurovalo též vyjádření příslovci. Písaři a opisovači ke svým předlohám přistupovali s různou mírou přesnosti, a tak jsou doložena i volná, odlišná vyjádření.

Slovotvorba

V této kapitole se zaměříme na řešení otázky, nakolik slovotvorná utvářenost ovlivňuje či neovlivňuje výskyt jmenných tvarů. Proto sledujeme především, ke kterému slovotvornému typu adjektiva dokládána ve jmenném tvaru náležejí, jaká je slovnědruhová platnost jejich základového slova, čím je tvořen slovotvorný základ, kterým formantem jsou adjektiva utvářena. Zároveň uvádíme, zda se adjektiva vyskytují i ve tvaru složeném.

Slovotvorný typ *„je základní jednotkou slovotvorného systému (a zároveň podsystémem, tj. souborem lexikálních jednotek), v jehož rámci se tvoří a reprodukuje slova.“* (MČ1, s. 220-1) Pro slovotvornou stavbu slov funguje slovotvorný typ jako vzorec. Podle slovotvorného typu se volí slovotvorné prostředky a postupy, jež jsou použity pro tvorbu slova. U fundovaných slov, která jsou tvořena tímž slovotvorným typem, nalzáme tyto tři rysy: mají stejnou slovnědruhovou platnost, mají tentýž sémantický vztah k jejich fundujícím slovům a jsou tvořena stejným slovotvorným postupem a stejným slovotvorným formantem, což znamená, že jsou tvořena stejným formálním vztahem. (MČ1, s. 220-1)

Adjektiva jsou slovní druh, který pojmenovává příznak substance. Tento příznak bývá poměrně stálý a v širokém slova smyslu jej lze chápat jako vlastnost substance. Přímé pojmenování vlastnosti je vyjadřováno nemotivovaným adjektivem. Nepřímé pojmenování

vlastnosti je vyjadřováno motivovaným adjektivem, taková adjektiva vyjadřují souvislost s dalšími jevy, které poskytuje slovo fundující.

Adjektiva lze odvozovat od sloves, substantiv, adjektiv či příslovcí. V námi analyzovaném materiálu se nacházejí adjektiva deverbativní, desubstantivní a deadjektivní.

Adjektiva deverbativní

Adjektiva deverbativní jsou odvozena od sloves. Ve zkoumaném materiálu je doloženo celkem 17 deverbativních adjektiv.

1.1 Aktivní vlastnostní rezultativní adjektiva

Tato adjektiva označují vlastnost substance, která je neaktuální, neboť je výsledkem děje, jenž už proběhl a skončil. Je to aktivní vlastnost a je relativně trvalá. (MČ1, s. 331) Při interpretaci staročeského materiálu lze předpokládat tvoření koncovkové, slovotvorný základ je tvořen tvaroslovným kmenem přičestí l-ového, formantem je soubor koncovek deklinace jmenné, v našem případě o-kmenové.

Řadíme sem pouze adjektivum *uhrozilý* (fundující sloveso *uhroziti*, sloveso 4. infinitivní třídy): *Neb bieše Soběslav uhrozil 67/32 P1 Cr*. Adjektivum *uhrozilý* není v textovém materiálu ve složeném tvaru doloženo.

1.2 Charakterizační dějová adjektiva

Vlastnost substance adjektiv charakterizačních dějových je aktivní poměrně stálá a je pro substanci charakteristická. V našem materiálu je zastoupen slovotvorný typ tvořený sufixem -vý, a to od minulého kmene sloves 4. infinitivní slovesné třídy. Jsou doložena dvě adjektiva: *ščrbivý* a *milostivý*.

Adjektivum *ščrbivý* (fundující sloveso *ščrbiti*, sloveso 4. infinitivní třídy), doklad: *ano jich měči ščrbivi biechu 74/41 V, C, F, P*, v kronice není adjektivum *ščrbivý* ve složeném tvaru doloženo.

Doklad jmenného tvaru adjektiva *milostivý* (fundující sloveso *milostiti*, sloveso 4. infinitivní třídy): *Chtěl-li by jemu milostiv býti 92/63 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš*. Textový materiál dokládá složený tvar adjektiva *milostivý* na několika místech, například: *jedna milostivé skutky jednomu zjěvováše 12/19 Cr, Jš*, *stáza na člověka jeho milostivého 21/04 V, C, F, L, Cr, Fs*, *Léta ot narozenie Jezukrista milostivého 82/01 F, L*.

1.3 Pasivní rezultatová adjektiva

Pasivní rezultatová adjektiva označují vlastnosti, které jsou výsledkem pasivního děje, jenž již proběhl a byl ukončen, nebo jsou výsledkem reflexivního děje. Při odvozování těchto adjektiv je východiskem tvar základového slovesa, a to n-ové přičestí, popřípadě přičestí t-ové, formantem je soubor koncovek deklinace jmenné, v tomto případě o-kmenové. Z hlediska sémantického vychází tento typ adjektiv z n-ového přičestí. V procesu tvoření dochází ke změně ve významu: u slovesa ve tvaru trpném je důraz kladen na děj, který proběhl. U deverbativních adjektiv pasivních resultatových se důraz klade na výsledný stav, kvalitu.

V našem materiálu je to nejčteněji zastoupený slovotvorný typ deverbativních adjektiv (14 výskytů). Patří sem například: *důstojný*, *jatý*, *poslušný* a *zbitý*, *zbodený*, *zeklaný*.

Adjektivum *důstojný* (fundující sloveso *dostáti*, sloveso 5. infinitivní třídy) je v rukopisech kroniky několikrát doloženo ve jmenném tvaru, například: *né, sú ot modrých důstojni dieka* 11/42 V, C, F, L, P, Cr, Jš, *ot nás věrných důstojen jest všeho zlého* 35/4 V, C, F, L, Cr, Fs a Jš; *důstojen si hosti koláče dobrého* 39/64P1 L, Cr, Fs; *nebo biechu důstojni toho* 104/14 V, F, Cr, Fs a Jš. Adjektivum *důstojný* je doloženo také ve tvaru složeném: *Pro to mi dána důstojná otplata* 40/18 H, C, Jš.

Adjektivum *jatý* (fundující sloveso *jmout*, sloveso 1. infinitivní třídy) je v textových pramenech Dalimilovy kroniky doloženo ve tvaru jmenném: *Stojieše jako jat v udici* 5/9 V, C, S, L, Cr, Fs, Jš. Doklad tvaru složeného: *Stojieše jako jatý v udici* 5/9 F, P. Další doklad složeného tvaru adjektiva *jatý*: *Nemíjeje ijednoho jatého* 68/26 P, Cr.

Adjektivum *poslušný* (fundující sloveso *slušeti*, sloveso 3. infinitivní třídy) je tvořeno konverzí z tvaru participia perfekta pasiva *poslušen*. V našem materiálu nalézáme například tyto doklady jmenného tvaru adjektiva *poslušný*: *Toho rady v zemi poslušno bieše* 85/9 V, C, F, K, L, P, Cr, Z, Jš ; *Toho rada v zemi poslušna bieše* 85/9 Fs. Složený tvar tohoto adjektiva není v textovém materiálu doložen.

Adjektivum *zbitý* (fundující sloveso *zbiti*, sloveso 1. infinitivní třídy) je doloženo ve jmenném tvaru: *Nalézáchu, ani zbiti a zbodeni noži* 11/30 L.

Adjektivum *zbodený* (fundující sloveso *zbósti*, sloveso 1. infinitivní třídy) je doložen ve jmenném tvaru například na tomto místě v textu: *nalézáchu, ani zbodeni noži* 11/30 V, F, S, L, Cr, Z, Jš, doklad složeného tvaru: *nalézáchu, ani zbodených noži* 11/30 C; *nalézáchu, ani zekláni noži* 11/30 P.

Adjektivum *zeklaný* (fundující sloveso *zkláti*, sloveso 5. infinitivní třídy). Adjektivum *zbitý* je v textu kroniky uvedeno i ve tvaru složeném, například: *na tři sta juž mužón zbitých ležieše 10/90 V, S, L, Z, pól třetieho tis'účě prstenón s rúk zbitých rytieřón sněli 68/30 V, F, P, Cr, Fs, Jš*. Adjektivum *zeklaný* není v textovém materiálu ve tvaru složeném doloženo.

Adjektiva desubstantivní

Textové prameny Dalimilovy kroniky dokládají 33 adjektiv desubstantivních (jejich základovými slovy jsou substantiva)

2.1 Jakostní adjektiva

Jakostní adjektiva: „*pojmenovávají atributivní příznak určované substance na základě vztahu k jiné substanci a zároveň vyjadřují i hodnocení tohoto příznaku jako vlastnosti v užším smyslu, která substanci charakterizuje a kvalifikuje. Jsou tedy i jakostní adjektiva založena vztahově, vztah tu však má poněkud jinou tvářnost.*“ (MČ1, s. 370)

Pokud je rys fundujícího substantiva založen na vnější povaze, tedy je-li to konkrétní pojem, pak se tímž vnějším znakem vyznačuje i fundované adjektivum. Pokud jsou rysy substance založeny na vnějším vztahu mezi fundujícím substantivem a fundovaným adjektivem, vyjadřuje adjektivum rys, kterým se označená substance vyznačuje.

Jakostních adjektiv je v analyzovaném materiálu 7.

2.1.1 v-ový sufix

Jedním způsobem tvoření jakostních adjektiv je tvoření sufixy v-ovými. Adjektiva tvořena sufixy v-ovými vyjadřují vlastnost na základě výrazného vnějšího znaku. V textovém materiálu do tohoto slovtvorného typu spadají adjektiva *krvavý* a *chrastavý*.

Motivujícím substantivem k adjektivu *krvavý* je substantivum *krev*. Doklady jmenného tvaru adjektiva *krvavý*: *vrže za sě tak krvavu 31/52 V, H, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, až potoci krvaví tečiechu 20/10 V, C, F, L, P, Fs, Z, Jš*, doklad složeného tvaru adjektiva *krvavý, jeho pokázáním a ješče krvavú 65/06 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš*

Fundujícím substantivem k adjektivu *chrastavý* je *chrásta*, nebo *chrast* s variantou *krásta*, nebo *krast* pro variantu *krastavý*. Jmenný tvar tohoto adjektiva: *Češte své,*

i chrastavo 4/29 F, Cr a varianta *krastavý*: *Češte své, i krastavo* 4/29 V, C, L, P, Jš. Adjektivum *chrastavý* není v textech Dalimilovy kroniky doloženo ve tvaru složeném.

2.1.2 sufix –ný

Sufixem –ný jsou adjektiva odvozována především od abstraktních substantiv. Mohou označovat děje, dějové stavy, vlastnosti či jiné znaky, které jsou vnitřní. Jednak mají vypovídající hodnotu o vnitřní stavbě, podstatě substance, jednak jsou to v užším smyslu vlastnosti substance. Pokud má fundující substantivum pozitivní či negativní hodnocení, obsahuje toto hodnocení i fundované adjektivum. V jiných případech fundující substantivum neobsahuje hodnotící prvek, ten získává až fundované adjektivum. V textových dokladech Dalimilovy kroniky nacházíme 21 takových adjektiv, například *biedný, mocný, obecný, škodný* a *užitečný*.

Adjektivum *biedný* (fundující substantivum *bieda*) je doloženo ve jmenném tvaru: *jeho vrahóm na pokon biedna* 6/22 Fs. V textovém materiálu není doložen složený tvar tohoto adjektiva.

Adjektivum *mocný* je motivováno substantivem *moc*. Doklady jmenného tvaru adjektiva *mocný* například: *A však ciesař všech mocen bieše* 34/18 Jš. *I by opiet kniez mocen všieho* 103/40 Z. *Aby v Čechách mocni byli* 7D/40 Pl, L, Fs. Ve jmenném tvaru je adjektivum *mocný* doloženo například: *a dva ščítý moravská mocná u boji zahubi* 73/14 V, C, F, Jš, *jenž jest česká mocná hlava* 3D/22 V, L, Cr.

Doklad adjektiva *obecný* (fundující abstraktní substantivum *obec*) ve jmenném tvaru: *a vše sbožie obecno jmějiechu* 02/44 V, C, F, S, P, Z a Jš, *Viezte jest li obecno vaše prvnie volenie* 59/14P1 P, Cr, Fs, *a nenie li obecno* 59/14P2 P, Cr, Fs. Doložen je i složený tvar adjektiva *obecný*: *Viezte jest li obecné moc ma prvé volenie* 59/14P1 L *a nenie li obecné neb jest druhé tehdy nic nenie* 59/14P2 L, *aby mu obecného volenie dal vzíti* 59/06 P2 L.

Jmenný tvar adjektiva *škodný* je dokládán ve všech rukopisech: *To královi českému škódno bieše* 92/58 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš. Adjektivum *škodný* není v textovém materiálu doloženo ve složeném tvaru.

Adjektivum *užitečný* fundované substantivem *užitek* je doloženo ve jmenném tvaru, například: *By byli chtěli to užitečno duši jmieti* 90/19 V, C, F, L, Z, Jš. Doklady složeného tvaru adjektiva *užitečný*: *A když budieše na užitečnú vojnu jěti* 84/11 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš

2.2 Relační adjektiva

Relační adjektiva získávají od základového substantiva relativně stálý příznak. Tento příznak zároveň získává také substantivum, kterému je relační adjektivum atributem. V našem materiálu jsou doloženy dva slovotvorné typy: s příponou -ský (1 adjektivum: *pohanský*), koncovkově tvořené (4 adjektiva: *biskupí, boží, pání, sviní*).

2.2.1 adjektiva relační tvořená sufixem -ský

Sufixem -ský, který vyjadřuje vztah ke jménu jedné nebo více osob, je tvořeno pouze adjektivum *pohanský* (fundující substantivum *pohan*). Doklad jmenného tvaru adjektiva *pohanský* v textovém materiálu: *Neb se tehdy po pohansku jmiechu* 8/15 C, F, S, P, Cr, Fs, Z, Jš. Doklady složeného tvaru tohoto adjektiva například: *kupujě pohanské děti krstieše* 27/32 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *Svatý biskup chtieše ľud pohanských obyčějów otvésti* 32/31 V, C, F, L, P, Cr, Fs, *Svatý biskup chtieše ľud pohanským obyčějóm otvésti* 32/31 Jš.

2.2.2 adjektiva relační tvořená koncovkou -í

Adjektiva tvořená koncovkou -í se odvozují nejčastěji od jmen zvířat. Dokladem pro tento způsob odvozování je adjektivum *sviní* (fundující substantivum *svině*). Doklad jmenného tvaru adjektiva *sviní*: *a tomu klášteru Sviň Brod riekáchu* 42/08 H, *a tomu klášteru Sviní Brod riekáchu* 42/08 F, Jš, *a pro to byl na ščítě sviňú hlavu přijal* 60/28 V, F, Z.

Koncovkové tvoření (v nom. koncovka -í) se ojediněle užívá také pro odvozování adjektiv od jmen osob mužského rodu a od jmen nadpřirozených bytostí. V námi analyzovaném vzorku jsou takto odvozena adjektiva *biskupí, pání a boží*.

Adjektivum *biskupí* je odvozeno od substantiva *biskup*. Tento způsob tvoření adjektiv není pro odvozování od názvů osob častý. Doklady jmenného tvaru adjektiva *biskupí*: *Řehoř na biskupí stolec vznide* 94/30 V, C, F, L, *proti jeho vůli Strachkvas na biskupí stolec vznide* 32/40 V, F, L. V textových pramenech Dalimilovy kroniky konkurují adjektivu *biskupí* tvary vytvářené od základového substantiva *biskup* v jiném slovotvorném typu, a sice koncovkou -ský: *Řehoř na biskupskú stolici vznide* 94/30 Fs, *Řehoř na biskupský stolec vznide* 94/30 Jš, *proti jeho vůli Strachkvas na biskupský stolec vznide* 32/40 P, Jš. Doložena je také posesivní forma adjektiva *biskupský*: *Řehoř na biskupów stolec vznide* 94/30 Cr, *proti jeho vůli Strachkvas na biskupin stolec vznide* 32/40 C.

Adjektivum *pání* je fundováno substantivem *pán*. Doklad jmenného tvaru adjektiva *pání*: *By se páně Vilemón pramen 8D/39 PL*, uveden je tvar složený: *By se páni Vilemón pramen 8D/39 Z*.

Adjektivum *boží* je odvozeno od substantiva *bůh*. Doložen je jmenný tvar adjektiva *boží*: *a boží čest mnohým činem ploditi 95/10 V, C, F, P, Cr, Fs, Z, Jš*. Adjektivum *boží* je ve složeném tvaru zastoupeno v hojné míře, například: *přijide jmu božie útěcha 76/52 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Jš, a svú dušu u božiej rucě porúčieše 30/52 V, a svú dušu u boží rucě porúčieše 30/52 H, a svú dušu u božie rucě porúčieše 30/52 Cr*. Také adjektivu *boží* konkuruje adjektivum odvozené od fundujícího substantiva *bůh* příponou *-ský*: *přijide jemu božská útěcha 76/52 Z*.

Adjektiva deadjektivní

Deadjektivní adjektiva jsou odvozena od přídavných jmen. Příznak, který je vyjádřen fundujícím adjektivem, se pozměňuje, může být modifikací buď zesílen, nebo zeslaben či popřen. V textovém materiálu Dalimilovy kroniky jsou doložena pouze adjektiva utvořená prefixem *ne-*. Prefix *ne-* vlastnost fundujícího adjektiva neguje. V námi analyzovaném materiálu se takových adjektiv nachází 12, například: *nelibý, neprázdný, nerád, neudatný a nevěrný*.

Adjektivum *nelibý* je fundováno adjektivem *libý*. Doklad jmenného tvaru: *kněz' u ta rada neliba bieše, 18/30 L, Cr, Fs*. Adjektivum *nelibý* nemá v textovém materiálu doklad složeného tvaru.

Adjektivum *libý* je nemotivované. V textovém materiálu je několik dokladů jmenného tvaru tohoto adjektiva, například: *kohož mi libo, toho pojmu s sobú v radu 63/28 Jš, což jim libo vše učiniti 65/52 P, a což bude jim libo vše učiniti 65/52 Cr, a což bude jim libo, to chce učiniti 65/52 Fs*. Složený tvar adjektiva *libý* není v námi analyzovaném materiálu doložen.

Od základového adjektiva *milý* je odvozeno adjektivum *nemilý*. Doklad jmenného tvaru adjektiva *milý*: *kněz' u ta rada nemíla bieše 18/30 V, C, F, P, Z, Jš*.

Adjektivum *milý* je nemotivované. Četné doklady jmenného tvaru, například: *proč by jemu bylo mílo na železě sniedati V, C, F, S, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, a pro to sem jemu vždy míl byl 21/30 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš*. Doklady složeného tvaru adjektiva *milý*: *Čsoť to milé dietě učinilo? 98/27 V, C, F, L, Z, Jš, bohu i všem l'udem milé 25/20 C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš*.

Adjektivum *neprázdny* (fundující adjektivum *prázdny*) je ve jmenném tvaru doloženo několikrát, například: *Čechové neprázdni biechu* 82/43 P, Cr, Fs, *neprázdni biechu, hrady činiece* 82/44 V, C, F, L, Z, Jš. V rukopisech Dalimilovy kroniky nejsou doloženy složené tvary tohoto adjektiva.

Adjektivum *prázdny* je nemotivované. Jediný doklad jmenného tvaru: *všie viery k nim prázdni bud'te* 70/47 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš. Doklady složeného tvaru adjektiva *prázdny* jsou dva: *Řeči prázdne, jelikož mohu, myšl'u ukrátiti* 00/45 V, C, F, S, P, Cr, Fs, Z, Jš, *a druhá po niej prázdny kón vedieše* 08/30 V, F, C, S, L, P, Cr, Fs, Z, Jš.

Adjektivum *nerád* odvozené od fundujícího adjektiva *rád* je v textovém materiálu doloženo například: *kněz vecě: Páni neradi slyšiechu* 41/12 C, *nerád bych jí byl škopa s pivem převrátil* 10/94 V, C, F, O, S, L, P, Cr, Fs, Z, Jš. Textový materiál nedokládá složený tvar adjektiva *nerád*.

Adjektivum *rád* je nemotivované. V textovém materiálu jsou doloženy pouze jmenné tvary tohoto adjektiva, například: *za prietel knězě českého rád jmějieše* 69/22 V, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *jedno že rád, boží muž, syt býti chtieše* 100/06 V, C, F, P, Cr, Z, Jš, *jedině rád panu bohu sežiti chtieše* 100/06 Fs, *jedno že rád boží mužik chtieše býti* 100/06 L.

Adjektivum *neudatny* je fundováno adjektivem *udatny*. Doklad jmenného tvaru: *že ovšem neudaten bieše* 17/04 V, C, L, P, Cr, Z, Jš. Složený tvar: *že ovšem neudatny bieše* 17/04 F, Fs, *múdrost jmajě, neudaten bieše* 17/26 V, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *byl jsi všě své dny neudatny cketa* 50/42 V, *ale tys byl vždy neudatná cketa* 50/42 Fs a: *byl jsi všě své dny neudatná cketa* 50/42 C, F, L, P, Cr, Z, Jš.

Adjektivum *udatny* je nemotivované. Doklady jmenného tvaru například: *a jest-li pak múdry udaten* 17/19 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *a písmo svědčí, že tací řiedko udatni bývajú* 44/36 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš. V textovém materiálu je doložen také složený tvar adjektiva *udatny*: *Břecislavovi udatnému* 42/60 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *Na míšni Beneda, udatny Čech, bieše* 50/07 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *Tehdy Vilém Zajiec srdcě udatného* 99/33 V, C, F, L, Z, Jš.

Od fundujícího adjektiva *věrný* je odvozeno adjektivum *nevěrný*. Doklad jmenného tvaru: *pravé ženy jim nevěrny biechu* 11/40 V, Cr a *když viz'u, že jest nevěren jazyku svému* 66/24 V, F, L, Z, Jš. Složený tvar adjektiva *nevěrný* například: *Ot Oldřicha šlechtného a ot Kochana nevěrného* 40/00 H, C, F, *Tehdy ten Durynk, nevěrný slúha* 98/22V, C, F, L, P, Fs, Z, Jš.

Adjektivum *věrný* je motivované, jeho základovým slovem je abstraktní substantivum *viera*. Doloženy jsou jmenné i složené tvary adjektiva *věrný*. Jmenný tvar například: *A tobě chcu věren býti viece* 21/31 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *a sě ve všem věren čině* 36/25 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *ten kněz' u ovšem věren bieše* 76/26 V, C, F, K, L, P, Cr, Z, Jš. Složený tvar: *ot nás věrných dóstojen jest všeho zlého* 35/04 V, C, F, L, P, Cr, Fs, Z, Jš, *Však mě jměj za věrného* 36/33 V, C, F, L, P, Cr, Z, Jš.

Výsledky analýzy

V analyzovaném textovém materiálu je 57 slovtvorně utvořených adjektiv, která jsou užitá ve jmenných tvarech. Je zastoupeno odvozování adjektiv pomocí sufixu, prefixu a koncovky.

Nejpočetněji je zastoupen slovtvorný typ s příponou *-ný* (21 adjektiv). Slovtvorný základ je tvořen tvaroslovným kmenem abstraktních substantiv. Formantem je sufix *-ný*, jehož součástí je soubor koncovek deklinace jmenné, o-kmenové.

Hojně zastoupen je v textových pramenech Dalimilovy kroniky slovtvorný typ s příponou *-ný/-tý* (14 adjektiv). Slovtvorný základ adjektiv je tvořen tvaroslovným kmenem přičestí *-n/-t-ového*, formantem je soubor koncovek deklinace jmenné, v případě tohoto slovtvorného typu o-kmenového. Základovým slovem jsou slovesa 1. infinitivní třídy (3), 3. infinitivní třídy (2), 4. infinitivní třídy (5) a 5. infinitivní třídy (4).

Taktéž slovtvorný typ s předponou *ne-* tvoří v materiálu významnou skupinu (12 adjektiv). Slovtvorný základ je adjektivum. Formantem je prefix *ne-*.

V malé míře je zastoupen slovtvorný typ desubstantivních adjektiv utvářených jerjo-kmenovými koncovkami (4). Slovtvorný základ je tvořen tvaroslovným kmenem konkrétních substantiv, formantem je soubor koncovek deklinace jmenné. V případě adjektiv *boží, pání, svíní* se jedná o soubor koncovek deklinace jmenné jerjo-kmenové, u adjektiva *biskupí* o jo-kmenové.

Ojediněle se objevuje slovtvorný typ s příponou *-ivý* (2 adjektiva). Slovtvorný základ je tvořen infinitivním tvaroslovným kmenem sloves 4. infinitivní třídy. Formantem je sufix *-v-ý*, jehož součástí je soubor koncovek deklinace jmenné, o-kmenové.

V textovém materiálu je zastoupen také slovtvorný typ s příponou *-avý* (2). Slovtvorný základ je tvořen tvaroslovným kmenem konkrétních substantiv. Formantem je sufix *-av-ý*, jehož součástí je soubor koncovek deklinace jmenné, o-kmenové.

Slovotvorný typ s příponou -lý je zastoupen pouze jedním adjektivem. Slovtvorný základ je tvořen tvaroslovným kmenem přičestí l-ového. Formantem je soubor koncovek deklinace jmenné, v tomto případě o-kmenové.

Také slovtvorný typ s příponou -ský je zastoupen jednou. Slovtvorný základ je tvořen tvaroslovným kmenem substantiva konkrétního, formantem je sufix -sk-ý, jehož součástí je soubor koncovek deklinace jmenné, o-kmenové.

Slovtvorná analýza adjektiv ukazuje, že jejich slovtvorná utvářenost nebyla podstatným omezujícím rysem pro tvoření a užívání jmenných tvarů. Přesto ojedinělý výskyt některých slovtvorných typů (např. desubstantiv s příponou -ský) ukazuje tendenci, která byla potvrzena dalším vývojem. V novočeštině takto utvářená adjektiva jmenné tvary netvoří.

Závěr

Na základě analýzy jsme dospěli k následujícím závěrům.

V textu Dalimilovy kroniky je doloženo celkem 703 různých adjektiv, z toho jich je 118 doloženo ve jmenném tvaru. Takto vysoké číslo adjektiv dokládajících jmenný tvar ukazuje na skutečnost, že se neuplatňovaly některé omezující faktory, které lze nalézt v současné češtině.

Sledujeme-li konkurenci jmenných a složených tvarů, potvrzuje se už v textových pramenech tendence ústupu jmenných tvarů, které byly vytlačovány tvary složenými. Tato tendence se naplnila téměř úplně a přetrvává i v novočeštině. V současném stavu češtiny je výskyt jmenných tvarů adjektiv a jejich užití značně omezeno. V rovině morfologické je to pozorovatelné na tom, že jmenné tvary vyjadřují pouze význam nominativu a akuzativu. Ze syntaktických funkcí, které jmenné tvary plnily, se jejich využití omezilo pouze na jmennou část verbonominálního přísudku a doplněk.

Na základě analýzy materiálu se ukázalo, že u jmenných tvarů převažovala o-kmenová a a-kmenová deklinace nad jo-kmenovou a ja-kmenovou. Tato skutečnost se promítá do novočeštiny, ve které měkká adjektiva jmenné tvary netvoří vůbec.

Význam nominativu opravdu jednoznačně převažoval, a to především nominativ singuláru. Tento význam převažuje z toho důvodu, že jmenný tvar adjektiva často plní funkci jmenné části verbonominálního predikátu. Doložen je také nominativ duálu. Duálu bylo použito pouze právě v nominativu, v jiném významu v podvojném čísle se jmenné tvary adjektiv nevyskytly vůbec.

Časté zastoupení jmenných tvarů je také ve významu akuzativu, tedy i tato hypotéza byla analýzou potvrzena. Je to spojeno s širším uplatněním jmenných tvarů adjektiv v syntaktické rovině. Ve staročeštině plnily jmenné tvary více syntaktických funkcí než v moderní češtině.

V syntaktické rovině analýza textového materiálu potvrdila převahu jmenných tvarů adjektiv s větňčlenskou platností neslovesné části predikátu verbonominálního a doplnku. V těchto syntaktických funkcích se jmenné tvary adjektiv uplatňují i v novočeštině.

Jmenné tvary adjektiv se dle našich očekávání uplatnily také v dalších syntaktických funkcích, které v novočeštině nezastávají. S tím souvisí také jejich zastoupení v dalších gramatických významech než jen v nominativu a akuzativu, jak je tomu

v novočeštině. Oproti stavu v moderní češtině je jmenný tvar adjektiva doložen ve funkci přívlastku shodného (30 dokladů). Právě tím, že rozvíjí substantiva s různou větněčlenskou platností a přebírá od nich různé gramatické významy, tvoří takové gramatické významy, které v novočeštině netvoří. Jsou to významy genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu.

Ve staročeštině zastupují jmenné tvary adjektiv také syntaktickou funkci příslovečného určení (18 dokladů) a v ojedinělých případech také funkci objektu (4 doklady). S tím opět souvisí další mluvnické významy jmenných tvarů, které v moderní češtině jmenné tvary nevyjadřují.

Při odvozování adjektiv, která tvoří jmenný tvar, se uplatnily různé slovtvorné typy. Potvrdilo se tedy, že ve staročeštině nebylo odvozování adjektiv tvořících jmenný tvar omezeno určitým slovtvorným typem. V novočeštině se slovtvorná utvářenost jako podstatný omezující rys pro tvoření jmenných tvarů adjektiv projevuje.

Ve staročeštině je nejpočetněji zastoupen slovtvorný typ, podle kterého jsou adjektiva tvořena od abstraktních substantiv příponou *-ný*, v novočeštině taková adjektiva jmenné tvary netvoří.

Deverbativní adjektiva pasivní rezultatová (slovtvorný typ s příponou *-ný/-tý*) tvoří jmenné tvary adjektiv jak ve staročeštině, tak v moderní češtině.

Adjektiva tvořena předponou *ne-* jsou v textových materiálech Dalimilovy kroniky čteně doložena. V novočeštině však jmenné tvary netvoří. Pokud by ovšem jejich základová adjektiva tvořila jmenný tvar i v novočeštině, lze negativního významu docílit kombinací jmenného tvaru adjektiva s pozitivním významem a sponového slovesa *být* s předponou *ne-*.

Ani adjektiva tvořená dalšími slovtvornými typy (např. sufixy *v-ovými*, sufixem *-ský* nebo koncovkou *-í*) v novočeštině netvoří jmenné tvary.

Shodu s vývojovou tendencí dokládají především kvantitativní údaje. Z hlediska syntaxe jasně převažuje funkce jmenné části verbonominálního predikátu a doplňku; z morfologického hlediska význam nominativu a akuzativu. Lze tedy pozorovat, že se nejpočetněji dokládané funkce a významy jmenných tvarů zachovaly do současné češtiny a funkce a významy, jež byly v materiálu zastoupeny v malé míře, jsou v novočeštině vyjádřeny jinými prostředky.

Jmenné tvary adjektiv byly v textu nahrazovány nejčastěji složenými tvary adjektiv (39 výskytů), dále byla častá konkurence se substantivy (20 výskytů), podstatně nižší byl počet konkurencí s příslovci (6 výskytů). Jmenné tvary adjektiv byly v textu nahrazovány také slovesy (12 výskytů). U konkurence jmenných tvarů adjektiv se slovesy je ovšem

důležité brát v potaz fakt, že byl predikát verbonominální často nahrazen slovesným predikátem, a to na 7 místech v textu.

Rukopisy Dalimilovy kroniky lze dělit do dvou redakcí, na základě provedené analýzy však z hlediska výskytu jmenných tvarů adjektiv a jejich náhrady jiným způsobem vyjádření rozdíl mezi rukopisy první a druhé redakce nevyplývá.

Uvědomujeme si, že textový materiál Dalimilovy kroniky dává prostor dalším analýzám. Svoji pozornost jsme se však rozhodli věnovat pouze jmenným tvarům adjektiv z hlediska morfologického, syntaktického a lexikologického.

Seznam literatury

- BACHMANNOVÁ, J. a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-484-X.
- ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. 3. vydání. Praha: SPN, 2011. ISBN 978-80-7235-413-9
- DANĚLKA, J., HÁDEK, K., KVÍTKOVÁ, N. *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*. Praha: Academia, 1988.
- GEBAUER, J. *Historická mluvnice jazyka českého. III. Tvarosloví. 1. Skloňování*. 2. vydání. Praha: ČSAV, 1960.
- GREPL, M., KARLÍK, P. *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1986.
- KVÍTKOVÁ, N. *Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století*. Praha: Karolinum, 1992. ISBN 80-7066-591-2.
- LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.
- PASÁČKOVÁ, E., SPĚVÁČKOVÁ, M. *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila. Index slov a tvarů*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2013. ISBN 978-80-261-0325-7.
- VÁŽNÝ, V. *Historická mluvnice česká. II. Tvarosloví. 1. Skloňování*. 2. vydání. Praha: SPN, 1970.